

**ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНУУДЫН ТӨСВИЙН ШИНЭЧЛЭЛИЙН БОДЛОГО,
АРГА ХЭМЖЭЭ: ШИЛЖИЛТИЙН ЭДИЙН ЗАСАГТАЙ, ХӨГЖИЖ БУЙ
ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА**

(Харьцуулсан судалгаа)

*Д.Халиун, Р.Нургүл,
Б.Долгормаа, Э.Анужин, Г.Уянга*

АГУУЛГА

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ЖАГСААЛТ
СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ
СУДАЛГААНЫ ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ХЭСЭГ

- 1.Гүрж Улс
- 2.Унгар Улс
- 3.Бүгд Найрамдах Польш Улс
- 4.Бүгд Найрамдах Латви Улс
- 5.Эстони Улс
- 6.Бүгд Найрамдах Казахстан Улс
- 7.Бүгд Найрамдах Киргиз Улс
- 8.Бүгд Найрамдах Узбекистан Улс
- 9.Бүгд Найрамдах Армени Улс

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ЖАГСААЛТ

АНУ	Америкийн Нэгдсэн Улс
БНПУ	Бүгд Найрамдах Польш Улс
БНУзб.У	Бүгд Найрамдах Узбекистан Улс
ГСТ	Гүйцэтгэлд Суурилсан Төсөвлөлт
ДНБ	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн
ЕЕК	Эстони крон
ЕХ	Европын Холбоо
НӨАТ	Нэмэгдсэн Өртгийн Албан Татвар
НҮБХХ	НҮБ-ын Хөгжлийн Хөтөлбөр
ОУВС	Олон Улсын Валютын Сан
ОХУ	Оросын Холбооны Улс
ТСУ	Төрийн Санхүүгийн Удирдлага
ТУХН	Тусгаар Улсуудын Хамтын Нөхөрлөл
ЭЗХАХБ	Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага
IPSAS	Олон улсын төсвийн байгууллагын нягтлан бодох бүртгэлийн стандарт
MTEF	Дунд хугацааны зардлын хүрээ (<i>Mid-Term Expenditure Framework</i>)
NPSAS	Төсвийн байгууллагын нягтлан бодох бүртгэлийн үндэсний стандартууд
PB	Хөтөлбөрт төсөвлөлт (<i>program budgeting</i>)
PBPB	Гүйцэтгэлд суурилсан хөтөлбөрийн төсөвлөлт (<i>performance based program budgeting</i>)
RBBM	Үр дүнд суурилсан төсөвлөлт (<i>results-based budget management</i>)

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

Судалгааны зорилго: Судалгаанд захиалагчаас ирүүлсэн хүсэлтийн дагуу гадаадын зарим улсуудын төсвийн чиглэлээр баримталж буй бодлогыг судалсан бөгөөд энэ хүрээнд судалгаанд авагдсан орнуудын төсвийн шинэчлэлийн чиглэлээр хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ, баталсан бодлогын баримт бичгийг дэлгэрүүлэн авч үзсэн болно.

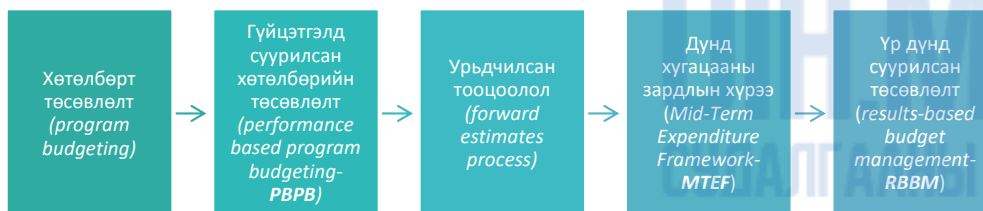
Судалгааны хамрах хүрээ: Судалгаанд захиалагчаас ирүүлсэн хүсэлтэд дурдсан шилжилтийн эдийн засагтай, хөгжиж буй 9 улс болох:

- Бүгд Найрамдах Армени Улс;
- Гүрж Улс;
- Унгар Улс;
- Бүгд Найрамдах Литва Улс;
- Бүгд Найрамдах Казахстан Улс;
- Бүгд Найрамдах Киргиз Улс;
- Бүгд Найрамдах Узбекистан Улс;
- Бүгд Найрамдах Польш Улс;
- Эстони Улсыг хамруулсан бөгөөд эдгээр орнуудын туршлагыг судлахдаа холбогдох мэдээллийг эх хэлнээ хөрвүүлэх, захиалгад дурдсан агуулгын дагуу хууль тогтоомж, баримт мэдээллийг харьцуулан судлах, нэгтгэн дүгнэх зэрэг арга зүйг ашиглав.

Төлөвлөлт, төсөвлөлтийн шинэчлэлийн загвар, үе шатууд

Дэлхийн улс орнуудын туршлагаас үзэхэд төсвийн төлөвлөлт, үр нөлөөг сайжруулах хүрээнд олон янзын загваруудыг бий болгож практикт хэрэгжүүлж ирсэн байх ба шинэчлэлийн санаачилгууд нь гол төлөв дараах загвар, үе шатуудаар хэрэгжиж ирсэн байна. Үүнд: хөтөлбөрт төсөвлөлт (PB) гүйцэтгэлд суурилсан хөтөлбөрийн төсөвлөлт (PBPB) үйл явцыг урьдчилан тооцоолох дунд хугацааны зардлын хүрээ⁹⁹-г (MTEF) тооцоолох үр дүнд суурилсан төсөвлөлт (RBBM)-ийг нэвтрүүлэх гэсэн үе шаттайгаар явагдаж байна.

Төлөвлөлт, төсөвлөлтийн шинэчлэлийн үе шатууд¹⁰⁰

Хөтөлбөрт төсөвлөлт нь үйл ажиллагаанд суурилсан өртөг тооцоог хөнгөвчилж, байгууллагын үүрэг хариуцлагыг төсөвлөсөн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх үүрэг

⁹⁹ “Beyond the Annual Budget Global Experience with Medium-Term Expenditure Frameworks”, 2012, World Bank <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11971>

¹⁰⁰ “Implementing results-based budget management frameworks an assessment of progress in selected countries, 2017 ADB, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/388981/implementing-rbbm-frameworks.pdf>

хариуцлагатай уялдуулсан төсвийн тогтолцоог бий болгодог. Гүйцэтгэлд суурилсан хөтөлбөрийн төсөвлөлт нь хөтөлбөрт төсөвлөлт ба үр дүнгийн төсөвлөлтийн хооронд гүүр болж өгдөг бол урьдчилсан тооцоог нэвтрүүлэх нь төсвийн төлөвлөлтөд дэмжлэг үзүүлж, төсвийн боловсруулалтыг оновчтой болгодог байна. Дунд хугацааны зардлын хүрээг нэвтрүүлснээр төсвийн үйл явцад төсвийн сахилга батыг сайжруулж, Засгийн газрын бодлогын тэргүүлэх чиглэлүүдэд төсвийн боломжит орон зайг хуваарилах замаар төсвийг төлөвлөхөд дэмжлэг үзүүлдэг. Урьдчилсан тооцоолол ба дунд хугацааны зардлын хүрээ нь үр дүнгийн төсөвлөлтөд чиглэсэн шинэчлэл биш боловч төлөвлөлтийн сайн орчныг бүрдүүлж, улмаар үр дүнгийн төсөвлөлтийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх суурийг бий болгодог байна.

Хөтөлбөрт төсөвлөлтийг нэвтрүүлсэн туршлагын талаар

*Programme*¹⁰¹ буюу Хөтөлбөрт төсөвлөлт нь төсөвлөлтийн бие даасан загвар болохын хувьд 20-р зууны дунд үеэс үүссэн байна. Анх АНУ-д хэрэгжүүлж эхэлсэн бөгөөд АНУ-ын Батлан хамгаалах яам нь хөтөлбөрт төсөвлөлтийг нэвтрүүлсэн анхны байгууллага болсон байна. Үүний дараагаар хөтөлбөрт төсөвлөлтийн бусад хувилбарууд /янз бүрийн зорилгод чиглэсэн/ бусад улс орнуудад дэлгэрч эхэлсэн байна.

Хөтөлбөрт төсөвлөлтийн хамгийн сайн загварыг боловсруулах, сонгох нь үргэлжлэх үйл явц юм. Нэг талаас шинэ хандлага, санаануудыг боловсруулж дэвшүүлж байдаг бол нөгөө талаас улс орнууд бусад улсын туршлагыг хуулбарлах бус өөрсдийн нөхцөл байдалд нийцүүлэн нутагшуулахыг оролдож ирсэн байдаг.

1970-1980 онуудад хөтөлбөрт хандлага нь бусад хөгжингүй орнуудад хэрэгжиж, тус бүр өөр өөрийн зорилго, чиглэлийг тусгаж байв. Тухайлбал, Шинэ Зеланд Улсын хувьд салбарын бодлогыг төсөвт тус тусдаа хөтөлбөр хэлбэрээр тусгадаггүй боловч тодорхой кластерын үр дүнгийн үзүүлэлтүүд нь төсвийн баримт бичгийн тулгуур болж өгдөг бөгөөд энэ нь бодлого боловсруулах, тайлагнах, хянах илүү төвлөрсөн бус механизмуудаар тодорхойлогдсон байдагтай холбоотой байна. Өөрөөр хэлбэл хөтөлбөрийн заалтыг яам бүрийн стратеги төлөвлөгөөнд тусгасан бөгөөд төсөв нь санхүүгийн болон санхүүгийн бус үр дүнгийн үзүүлэлтийг харуулсан баримт бичиг болж өгдөг.

Ийм тохиолдолд Хөтөлбөрт төсөвлөлтийн бие даасан загвар болох «үр дүн/ гүйцэтгэлд суурилсан төсөв» загварын тухай яригддаг.

Австрали Улс 1980-аад оноос эхлэн гарцад суурилсан төсвөөс үр дүнд суурилсан төсөвлөлт рүү шилжих оролдлого хийсэн. Өөрөөр хэлбэл төсвийг хэрэгжүүлэгч байгууллага (батлан хамгаалах, эрүүл мэнд, боловсрол гэх мэт)-аас гүйцэтгэсэн арга хэмжээтэй холбох бус харин хөтөлбөрийг хэрэгжүүлснээр нийгэмд гарч буй нийгэм, эдийн засаг, соёл, байгаль орчин болон бусад өөрчлөлтүүдтэй холбосон юм. Энэ загвар нь иргэд, олон нийт хэрэгжүүлж болох боловч бодит хэрэгцээгүй, эсхүл үр ашиггүй бүтээгдэхүүн бус харин өөрчлөлт (нөлөө)-ийн зардлыг санхүүжүүлэхэд бэлэн байдгаас үзвэл илүү сонирхол татахуйц байж болох ч төсвийн тогтолцоог нэлээн хүндрүүлж, төвөгтэй болгодог байна. Иймд Австрали Улсын хувьд дээр дурдсан загварт өөрчлөлт оруулсан байна. Өдгөө хөтөлбөрт төсөвлөлтийг нэвтрүүлж буй ихэнх улс орнуудад төсөв хуваарилах

¹⁰¹ Schick, A. (2014), “The metamorphoses of performance budgeting”, OECD Journal on Budgeting, vol. 13/2, https://read.oecd-ilibrary.org/governance/the-metamorphoses-of-performance-budgeting_budget-13-5jz2jw9szgs8#page1

объектууд нь гарцууд бөгөөд үр дүн нь улс төрийн (техникийн бус) хариуцлагын үндэс суурь болж өгдөг байна.

Хөтөлбөрт төсөвлөлтийн загварыг Европын ихэнх орнуудад нэвтрүүлсэн байдаг. Үүнд Скандинавын орнуудын амжилттай хэрэгжүүлсэн туршлагыг тэмдэглэх нь зүйтэй бөгөөд эдгээр орнуудад хэрэгжүүлж буй хэлбэр нь илүү хязгаарлагдмал, олон жилийн төсвийн загвар дээр суурилдаг бол Их Британи Улсын туршлага нь хөтөлбөрийн үр ашгийг үнэлэхэд ашигладаг арга зүй нь өргөн цар хүрээтэй байдгаараа сонирхол татдаг байна. Европын зарим орны загварын онцлог шинж чанаруудын нэг бол гарцын үзүүлэлтүүдийг «иргэн», «үйлчилгээ авагч», «нийтийн өмч»-ийг эзэмшигч гэх гурван түвшинд ялган хуваасан байдаг байна.

Сүүлийн 20 жилийн хувьд хөгжингүй эдийн засаг бүхий ЭЗХАХБ-ын цөөнгүй гишүүн улс болох Австрали, Канад, Шинэ Зеланд, ИБУИНХУ зэрэг орнууд үр дүнд суурилсан төсөвлөлтийн загварыг нэвтрүүлсэн байна.¹⁰²

Хөгжиж буй болон шилжилтийн эдийн засагтай зарим улс орнууд дахь хөтөлбөрт төсөвлөлтийн талаар

Пост-социалист орнуудын хувьд Хөтөлбөрт төсөвлөлтийг нэвтрүүлэх арга хэмжээнүүд хийгдсэн байдаг. Тухайлбал, ОХУ-д хөтөлбөрийн зарчмуудыг зорилтот хөтөлбөрийн системийг нэвтрүүлэх замаар хэрэгжүүлсэн байдаг. Эдгээр хөтөлбөрүүд нь төрийн санхүүгийн бүх салбарыг хамарч чадахгүй байгаа хэдий ч шилжилт нь бүрэн хэмжээний журмаар бус харин бие даасан хөтөлбөр нэвтрүүлэх замаар хийгддэг тул ОХУ-ын туршлага мөн анхаарал татдаг байна. Энэ нь илүү өндөр чанартай, хязгаарлагдмал тооны хөтөлбөрт түлхүү анхаарах, илүү их нөөцийг төвлөрүүлэх боломжийг олгодог байна. Энэ үүднээс авч үзвэл ОХУ-д хэрэгжүүлж буй хөтөлбөрүүд нь харьцангуй иж бүрэн арга зүйн үндэстэй бөгөөд үүний үндэслэлийг тусгайлсан арга зүйтэй судалгааны хүрээлэн/байгууллагууд баталгаажуулдаг. Тусгаар улсуудын хамтын нөхөрлөлийн (ТУХН) орнуудад мөн Хөтөлбөрт төсөвлөлт нэвтрүүлэх чиглэлээр тодорхой туршлагыг хуримтлуулаад буй. Тухайлбал Киргиз Улсад орон нутгийн түвшинд хөтөлбөрт төсөвлөлтийг нэвтрүүлэх зорилгоор тодорхой ажлууд хийгдэж байгаа бол Гүрж Улсад энэ төрлийн үйл ажиллагааг 2005-2006 оноос хойш хэрэгжүүлж ирсэн байна. Хөтөлбөрт төсөвлөлтийг нэвтрүүлэх туршлага аль хэдийн бий болсон ч улс орнуудын хувьд үр дүнг нэгтгэн дүгнэхэд шаардлагатай мэдээлэл, дүн шинжилгээний эх үүсвэр дутмаг байгаа юм. Дээр дурдсан улс оронд хөтөлбөрт төсөвлөлтийг өөрсдийн орны нөхцөл байдал, баримталж буй бодлоготой уялдуулах байдлаар хэрэгжүүлж, нэвтрүүлж байгаа бол дараах нийтлэг шинжүүд ажиглагдаж байна. Энэ нь төсвийн баримт бичигт салбарын гарцын талаарх мэдээллийг тусгасан, мөн түүний чанарыг аажмаар дээшлүүлэх шаардлагыг хүлээн зөвшөөрч буй байдал юм.¹⁰³

Судалгаанд хамрагдсан орнуудын туршлагаас үзвэл:

Өнгөт хувьсгал ба төсвийн шинэчлэл: Судалгаанд хамрагдсан Гүрж (2003) болон Армени (2018) улсын хувьд улс төрийн нөхцөл байдалд гарсан томоохон өөрчлөлтийн үр дүнд авагдсан төрийн бодлогын шинэчлэлийн хүрээнд төсвийн бодлогын томоохон шинэчлэл хийх эхлэлүүд тавигдсан байна. Гүрж Улсын

¹⁰² “Implementing results-based budget management frameworks an assessment of progress in selected countries, 2017 ADB, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/388981/implementing-rbbm-frameworks.pdf>

¹⁰³ http://www.parliament.am/committee_docs_5/FV/GIZ_%20Brochureengfinal.pdf

хувьд дээрх шинэчлэл нь татвар, татварын алба, төсвийн үйл явц, тухайлбал бэлэн мөнгө, өр төлбөрийн менежментэд чиглэгдсэн бөгөөд 2004 онд Төсвийн тогтолцооны тухай шинэ хуулийг баталсан байна. Армени Улсын хувьд улс төрийн нөхцөл байдалд гарсан өөрчлөлтийн үр дүнг төрийн бүх шатны удирдлагын түвшинд тусгаж, төсвийн санхүүгийн менежментэд дүгнэлт хийх шаардлага гарснаас үүдсэн 2019 онд Төрийн санхүүгийн удирдлагын тогтолцоог шинэчлэх стратеги, 2019-2023 оны төсвийн санхүүжилтийн системийн шинэчлэлийн үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг тус тус баталсан байна.

Дунд хугацааны төсвийн зарлагын хүрээ: Дэлхийн банкнаас МТЕҒ боловсруулахыг хөгжиж байгаа болон шилжилтийн эдийн засагтай орнуудад хэрэгжүүлж, энэ аргаар судалгаанд хамрагдсан бүх улс олон жилийн төсвийн зарлагын хөтөлбөрөө боловсруулж байна. Төсвийн зарлагын дунд хугацаанд төлөвлөх хандлага нь бодлого боловсруулах, төлөвлөх, төсөвлөх үйл ажиллагааны уялдааг хангах, нөөцийн бодлогыг тэргүүлэх чиглэлд хуваарилахад чухал ач холбогдолтой байна.

Үр дүнд суурилсан төсөвлөлтийн загвар: Судалгаанд хамрагдсан Армени, Азербайжан улсын хувьд үр дүнд суурилсан төсөвлөлтийг нэвтрүүлэх тодорхой арга хэмжээ авсан байна.

Судалгаанд хамрагдсан орнуудын төсвийн шинэчлэлийн хүрээнд хэрэгжүүлсэн онцлог арга хэмжээний талаар

Казахстан Улс тусгаар тогтносноос хойш төсвийн удирдлагын орчин үеийн тогтолцооны үндэс сууриа бүрдүүлсэн байна.

2013 онд “Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын төсвийн шинэ бодлогын үзэл баримтлал”-ыг (цаашид үзэл баримтлал) боловсруулж тус улсын Ерөнхийлөгчийн зарлигаар баталсан. Казахстаны төсвийн тогтолцооны шинэчлэлийн гол онцлох зүйл нь 2000 онд Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын Үндэсний санг (цаашид Үндэсний сан) байгуулсан явдал юм. Энэ нь газрын тосноос олсон орлогыг ирээдүй, хойч үедээ зориулан хуримтлуулж санхүүгийн нөөц бүрдүүлэх, түүнчлэн улсын төсвийн дэлхийн зах зээл дэх түүхий эдийн үнээс хараат байдлыг багасгах зорилготой юм. Үндэсний сан макро эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хадгалах чухал хэрэгсэл болжээ.

Киргиз Улс 1990 оны эхээр тусгаар тогтнож, зах зээлийн харилцаанд шилжсэнээр төсвийн бие даасан тогтолцоо бүрэлдэн тогтсон. 1991 онд анхны Төсвийн тухай хуулийг баталж, төсвийг улсын болон орон нутгийн төсөвт хуваасан байна. 1998 онд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулснаар парламентын төсөвт тодотгол хийх бүрэн эрхийг хатуу хязгаарласан. Ингэснээр Парламент нь Засгийн газрын зөвшөөрөлгүйгээр төсөвт тодотгол хийх боломжгүй болсон байна. Төв Засгийн газар ба орон нутгийн засаг захиргааны хооронд орлогын хуваарилалтын шинэ тогтолцоог бий болгосон. Шинэ тогтолцоогоор бүс нутагт татвараас төвлөрсөн орлогын тодорхой хувийг тухайн нутаг дэвсгэрт хуваарилахаар тогтоосон. Киргиз Улсын төсвийн бодлогодоо баримталж буй гол чиглэл нь орлого төвлөрүүлэлтийг дээд зэргээр сайжруулж, зарлагад хатуу хязгаар тогтоох замаар төсвийн алдагдлыг бууруулж улсын төсвийн тогтвортой байдлыг хангахад анхаарсан байна.

Узбекистан Улсын хувьд Сангийн яамнаас /НҮБХХ-ийн дэмжлэгтэйгээр/ “2007-2018 онд төрийн санхүүгийн удирдлагын шинэчлэлийн стратеги” боловсруулж

стратегийн хүрээнд 2010 онд Сангийн яам болон НҮБХХ хамтран “**Узбекистаны төсвийн тогтолцооны шинэчлэл**” төслийг эхлүүлсэн. Төсвийн тогтолцооны шинэчлэлийн хүрээнд 2013 онд Төсвийн тухай хуулийг баталсан бөгөөд тус хууль нь төсөв, төсвийн удирдлагатай холбоотой харилцааг зохицуулж байсан 50 гаруй хууль тогтоомжийг бие даасан нэг хууль болгон нэгтгэсэн, төсвийн процессын иргэд, төсвийн харилцаанд оролцогчид ойлгомжтой, хялбар болгож өгсөн, гүйцэтгэлд суурилсан төсөвлөлтийг нэвтрүүлсэн зэргээр ач холбогдолтой юм.

2020 онд Сайд нарын кабинет 2021-2024 онд **Төрийн санхүүгийн удирдлагын тогтолцоог боловсронгуй болгох стратегийг** баталсан байна. Стратегийн баримт бичигт төсвийн санхүүгийн салбарт хийгдэж буй болон төлөвлөж буй шинэчлэлийн тодорхой зорилго, зорилт, үндсэн чиглэлийг нэгтгэсэн бөгөөд Стратегийг Дэлхийн Банкнаас 2018 онд PEFA аргачлалыг ашиглан төсвийн тогтолцоонд хийсэн шинжилгээ, төсвийн санхүүгийн менежментийн үр ашгийн үнэлгээний үр дүн, түүнчлэн ОУВС-ийн ил тод байдлын хуулийн хүрээнд төсвийн ил тод байдлын үнэлгээ зэргийг үндсэн боловсруулж, үр дүнд суурилсан төсвийн загварыг нэвтрүүлсэн байна.

Гүрж Улс 2018 онд Төсвийн нээлттэй байдлын индекс (*Open Budget Index-OBI*) –ээр 5 дугаар байранд жагссан байна. 2006 оны төсвийг боловсруулахаас өмнө институцийн зарим чухал шинэчлэлийг хэрэгжүүлсэн байна. Үүнд:

- Дунд хугацааны зардлын хүрээг боловсруулах (*Mid-Term Expenditure Framework*)
- Үндсэн мэдээлэл ба чиглэлийг тогтоох (*Basic Data and Directions*) баримт бичгийг тус тус боловсруулсан.

Төсвийн төлөвлөлт, менежментийн хүрээнд төв болон орон нутгийн түвшинд жил бүр дунд хугацааны зардлын хүрээг (*Mid-Term Expenditure Framework-MTEF*) бэлтгэн хэрэгжүүлдэг. МТЕФ нь засгийн газрын тэргүүлэх чиглэлд нийцүүлэн улсын ховор нөөцийг зорилтот зарцуулалтыг хангах, дөрвөн жилийн хугацаанд баримтлах бодлого, зардлын тооцоо хоорондын уялдаа холбоог бэхжүүлэх зорилготой юм. Үүнд:

- Макро эдийн засгийн ерөнхий таамаглал дээр үндэслэн үндэсний болон салбарын засгийн газрын тэргүүлэх чиглэлийг багтаасан нөөцийг салбаруудад хуваарилах. Энэ үе шатны үр дүнг жил бүр гаргадаг.
- Салбарын стратегийн тэргүүлэх чиглэл, эхний шатанд тодорхойлсон салбарын дээд хязгаарт тулгуурлан салбар дахь нөөцийг хуваарилах. Энэ үе шатанд парламентад өргөн барих төсвийн төсөл юм.

Унгар Улсын эдийн засаг нь 1990-ээд оноос хойш эрчимтэй хөгжиж ирсэн. Гэвч 2001 оноос хойш төсвийн алдагдал болон Засгийн газрын нийт өрийн хэмжээ нь тогтмол өсөж, 2008 оны дэлхийн санхүүгийн хямралын үед эдийн засгийн гүн хямралд орсон. 2010 онд “Szil Kélmű”-ий төлөвлөгөө гэх 2 үе шат бүхий бүтцийн шинэчлэлийн хөтөлбөрийг баталж, хэрэгжүүлж эхэлсэн бөгөөд төсвийн алдагдлыг ДНБ-ий 3 хувиас хэтрэхгүй байлгах, Засгийн газрын өрийн хэмжээг багасгахад чиглэгдсэн байна.

Польш Улсын хувьд 2017 онд “2020 он хүртэл хэрэгжих хариуцлагатай хөгжлийн стратеги”-ийг боловсруулсан бөгөөд энэхүү стратеги нь Польш Улсын эдийн засгийг өсгөх, ядуурал болон нийгмийн ялгаварлалд өртөж буй иргэдийн тоог

багасгахад чиглэсэн бөгөөд Польш Улсын дундаж орлогыг ЕХ-ны дундаж түвшинд хүргэхээр төлөвлөжээ. 2016 оны 7-р сард БНПУ-ын Сайд нарын зөвлөлөөс төсвийн тогтолцооны шинэчлэлийн 6 зүйлт төлөвлөгөөг баталсан¹⁰⁴ байна. Үүнд:

- Дунд хугацааны төсвийн хүрээг (medium-term budget framework) хэрэгжүүлэх;
- Жил бүрийн болон урт хугацааны төлөвлөлтийн үйл явцыг нэгтгэх, төсвийн хуваарь болон төсвийг боловсруулах үйл явцыг өөрчлөх;
- Төсөв боловсруулах үйл явц дахь Сайд нарын зөвлөл болон Сангийн сайдын оролцоог шинэчлэн тодорхойлох;
- Өнөөгийн төсвийн давхар ангиллыг арилгаж, шинэ улсын төсвийн бүтэц болон нэгдсэн гүйцэтгэлд суурилсан ангиллыг нэвтрүүлэх;
- Төсөв, санхүүгийн тайланд мэдээлэл цуглуулах ажлыг сайжруулах;
- Зарлагын үр ашгийн хяналт болон бусад хэрэгслүүдийг төсвийг боловсруулах үйл явцад институтчилэх.

Латви Улс Евро бүсэд 2014 онд, ЭЗХАХБ-д 2016 онд тус тус гишүүнээр элсэхээс өмнө тус холбоонуудын элсэлтийн шаардлагыг хангах; мөн Латви Улсын эдийн засаг бүтцийн, мөчлөгийн болон гадаад орчны хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр 2009 оны эдийн засгийн хямралын үр дагаврыг давах; эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангах; бүтцийн шинэчлэл хэрэгжүүлэх зорилгоор төсвийн тогтолцооны шинэчлэлийг хийсэн ба үүнд холбогдох төсвийн дүрмүүд, дунд хугацааны төсөвлөлт, төсвийн эрсдэлийг тодорхойлон удирдах шинэ арга барилыг багтаасан цогц шинэчлэл хийсэн. Латви Улсын 2014-2017 оны тогтвортой байдлын хөтөлбөрт¹⁰⁵ тусгаснаар мөчлөгийн эсрэг төсвийн бодлогыг хэрэгжүүлэх нь Латви Улсыг тогтвортой хөгжүүлэх ач холбогдол бүхий зорилт хэмээн үзсэн байна.

Армени Улсын хувьд 1990-ээд оны сүүлчээс эхлэн төсвийн тогтолцоотой холбоотойгоор хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлж эхэлсэн байдаг. Бүгд Найрамдах Армени Улсын Засгийн газар 2019 онд Төрийн санхүүгийн удирдлагын тогтолцоог шинэчлэх стратеги, 2019-2023 оны төсвийн санхүүжилтийн системийн шинэчлэлийн үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг тус тус баталсан байна. Стратеги, хөтөлбөрийг боловсруулах үндэс нь Бүгд Найрамдах Армени Улсын 2018 оны 4-5 дугаар сард гарсан /өнгөт хувьсгал/ улс төрийн нөхцөл байдалд гарсан өөрчлөлтийн үр дүнг төрийн бүх шатны удирдлагын түвшинд тусгаж, төсвийн санхүүгийн менежментэд дүгнэлт хийх шаардлагатайгаас үүдсэн байна.

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

¹⁰⁴ БНПУ: Дунд хугацааны төсвийн хүрээ боловсруулах нь, ОУВС (2017 он)
<https://www.imf.org/~media/Files/Publications/CR/2017/cr17170.ashx>

¹⁰⁵ Латви улсын Сангийн яам, Латви улсын 2014-2017 оны тогтвортой байдлын хөтөлбөр
https://www.fm.gov.lv/files/fiskalapolitika/Stability_Programme_ENG_14-17.pdf

СУДАЛГААНД ХАМТРАГДСАН УЛС ОРНУУДЫН ТӨСВИЙН ХУУЛЬ ТОГТООМЖ, ХОЛБОГДОХ БОДЛОГЫН БАРИМТ БИЧГҮҮД

№	Улсын нэр	Төсвийн хууль, батлагдсан огноо	Бодлогын баримт бичиг, эх сурвалж
1	Армен	Бүгд Найрамдах Армени Улсын төсвийн тогтолцооны тухай хууль, 2013	Төрийн санхүүгийн удирдлагын тогтолцоог шинэчлэх стратеги 2019-2023 оны төсвийн санхүүжилтийн системийн шинэчлэлийн үйл ажиллагааны хөтөлбөр
2	Гүрж	Law of Georgia Budget Code of Georgia, 2009 https://mof.ge/images/File/budget_legislation/BUDGET_CODE_OF_GEORGIA_ENG.pdf	On adoption of rules and methodology of program budgeting https://www.mof.ge/images/File/budget_legislation/METHODOLOGY_OF_PROGRAM_BUDGETING.pdf Basic data and direction document https://grdn.ge/assets/img/uploads/pages/pdf/bdd-2017-2020-engpdf.pdf Medium-Term Expenditure Framework
3	Латви	Law on Budget and Financial Management, 1994 https://likumi.lv/ta/en/en/id/58057-on-budget-and-financial-management	-
4	Казахстан	Төсвийн тухай хууль, 2008 https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30364477	-
5	Киргиз	Төсвийн тухай хууль, 1991 http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111338	-
6	Унгар	Budget Code of Georgia, 2009 https://mof.ge/images/File/budget_legislation/BUDGET_CODE_OF_GEORGIA_ENG.pdf	Унгар Улсын Европын холбоонд нэгдэх хөтөлбөр (2011, 2012 он) https://mf-arch2.mf.gov.pl/en/ministry-of-finance/poland-in-eu/convergence-programme Унгар Улс дахь төсвийг тэнцвэржүүлэх бодлогын стратеги 2010-2013 (2015 он) https://www.researchgate.net/publication/292671599_Fiscal_Consolidation_in_Hungary_in_2010-13 Унгар Улсын Үндэсний шинэчлэлийн хөтөлбөрийн тайлан (2011) https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/hrp_hungary_en_0.pdf

		<p>Төвийн засаглал практикт: Унгар Улс (2019 он) https://www.oecd.org/gov/budgeting/budgeting-and-public-expenditures-2019-hungary.pdf ЭЗХАХБ-ын эдийн засгийн судалгаа: Унгар https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-hungary-2014_eeco_surveys-hun-2014-en</p>
7	Узбекистан	<p>Бюджетный Кодекс Республики Узбекистан, 2013 https://lex.uz/ru/docs/2304140</p> <p>Постановление Президента Республики Узбекистан О мерах по реализации проекта «Реформа управления государственными финансами» с участием Азиатского банка развития, 1 ноября 2007 г., № ПП-721 https://lex.uz/docs/1310511 Концепция среднесрочного бюджетного планирования, 2018 UNDP https://www.mf.uz/media/file/state-budget/obzor/conceptsiya_sredne.pdf Постановление Президента Республики Узбекистан О Внедрении нового порядка формирования и финансирования государственных программ развития Республики Узбекистан, № ПП-3437, 18.12.2017 https://lex.uz/ru/docs/3463492</p> <p>- /Указ Президента Республики Узбекистан О внесении изменений и дополнений, а также признании утратившими силу некоторых актов Президента Республики Узбекистан (Постановление Президента Республики Узбекистан от 18 декабря 2017 года № пп-3437 «О внедрении нового порядка формирования и финансирования государственных программ развития Республики Узбекистан») № УП-5370, 06.03.2018, https://lex.uz/ru/docs/4903904</p> <p>- Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан О внесении изменений и дополнений, а также признании утратившими силу некоторых решений Правительства Республики Узбекистан (Постановление Президента Республики Узбекистан от 18 декабря 2017 года № пп-3437 «О внедрении нового порядка формирования и финансирования государственных программ развития Республики Узбекистан») № 197, 13.03.2018 https://lex.uz/ru/docs/3585507/ Закон Республики Узбекистан О Государственном бюджете Республики Узбекистан на 2020 год, № ЗРУ-589, 09.12.2019 https://lex.uz/ru/docs/4635018 Постановление Президента Республики Узбекистан О мерах по обеспечению исполнения Закона Республики Узбекистан «О Государственном бюджете</p>

UIN.MN
СУДАЛГААНЫ САН

			Республики Узбекистан на 2020 год», № ПП-4555, 30.12.2019 https://lex.uz/ru/docs/4673469 Стратегия совершенствования системы управления государственными финансами Республики Узбекистан на 2020-2024 годы,
8	Польша		БНПУ-ын Европын холбоонд нэгдэх хөтөлбөр (2009-2018 он) https://mf-arch2.mf.gov.pl/en/ministry-of-finance/poland-in-eu/convergence-programme БНПУ дахь төсвийг тэнцвэржүүлэх бодлогын стратеги (2019 он) https://www.researchgate.net/publication/332441578_Strategies_of_fiscal_consolidation_in_Poland БНПУ: Дунд хугацааны төсвийн хүрээ боловсруулах нь (2017 он) https://www.imf.org/~media/Files/Publications/CR/2017/cr17170.ashx Төсвийн засаглал практикт: БНПУ (2019 он) https://www.oecd.org/gov/budgeting/budgeting-and-public-expenditures-2019-poland.pdf БНПУ-ын төсвийн тогтолцоо: Өнөөгийн бэрхшээлүүд болон хэрэгжиж буй шинэчлэлүүд https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/eb060_en.pdf
9	Эстони	State Budget Act, 2014 https://www.riigiteataja.ee/en/eli/529122017006/consolide	Латви улсын Сангийн яам, Латви улсын 2014-2017 оны тогтвортой байдлын хөтөлбөр https://www.fm.gov.lv/files/fiskalpolitika/Stability_Programme_ENG_14-17.pdf

ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНУУДЫН ТӨСВИЙН ШИНЭЧЛЭЛИЙН БОДЛОГО, АРГА ХЭМЖЭЭ: ШИЛЖИЛТИЙН ЭДИЙН ЗАСАГТАЙ, ХӨГЖИЖ БҮЙ ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА

1. ГҮРЖ УЛС

Гүрж Улс 2006 онд Үндсэн Мэдээлэл ба Чиглэл (*Basic Data and Directions-BDD*) баримт бичгийг баталсан. Энэхүү баримт бичигт өмнөх оны төсвийн гүйцэтгэл, дараа жилийн санхүүгийн төлөвлөгөөний тойм байдалд хийсэн дүн шинжилгээ, Засгийн газрын 2007-2010 оны дунд хугацааны стратеги, үйл ажиллагааны тэргүүлэх чиглэлийн тухай мөн хүлээгдэж буй үр дүн, үр дүнгийн хамтаар боловсруулагддаг байна¹⁰⁶.

Гүрж Улсын Засгийн газар төсвийн бодлогын хүрээнд томоохон шинэчлэлийн санаачилгыг хэрэгжүүлсэн. Эдгээр шинэчлэлийн хүрээнд татвар, татварын алба, төсвийн үйл явц, үүнд бэлэн мөнгө, өр төлбөрийн менежмент зэрэгт чиглэгдсэн ба ОУВС, Дэлхийн банк, Европын Холбоо, АНУ болон бусад хоёр талын хандивлагчид дэмжиж ирсэн байна. Тухайн үед 1.1 тэрбум ам.долларын амлалт өгч, үүний гуравны хоёр нь буцалтгүй тусламж болж байсан. Гол хандивлагчид нь Дэлхийн банк (235 сая ам.доллар), АНУ (360 сая ам.доллар), Европын Холбоо (160 сая ам.доллар) юм.

2004 оны 6-р сард Гүрж Улс ОУВС-аас 141,6 сая ам долларын өртөгтэй гурван жилийн хугацаатай Ядуурлыг бууруулах, хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх (Poverty Reduction and Growth Facility-PRGF) хэлэлцээр байгуулсан. Энэхүү хэлэлцээр нь татварын шинэчлэл, татвар хураах туршлага, цахилгаан эрчим хүчний салбарын өрийг барагдуулах, төрийн сангийн шинэчлэл, төрийн өмчит аж ахуйн нэгжүүдэд хяналт тавих, цахилгаан эрчим хүчний зохицуулалт, аудитын салбар, мөнгө угаахтай тэмцэх хууль тогтоомж, төсвийн байгууллагуудад хяналт шалгалт хийх, Төсвийн тогтолцооны тухай хуулийн шинэчлэл, улсын өр төлбөрт аудит хийх, гадаад худалдааны тарифыг шинэчлэх хүрээнд батлагдсан байна.

Сарнайн хувьсгалын хүрээнд Гүрж Улсын 2004 оны төсвийн гүйцэтгэл маш сайн үр дүнд хүрсэн байна. Татварын орлого өмнөх онтой харьцуулахад 50% өссөн (ДНБ-ний 14.1% -иас ДНБ-ий 18.3%) байсан. Мөн татварын системийг өөрчилж, 20 төрлийн татвараас зөвхөн зургаан нь үлдээж, татварын шатлалыг цөөрүүлж, хувийг нь бууруулжээ. НӨАТ, орлогын, ашгийн болон гаалийн татварыг эрс багасгаж, бүх татварыг онлайн төлдөг болгосон байна. Компаниудыг татварын аль нэг заалтаар буруутгаж дарамталж ирсэн авлигын систем ийнхүү устжээ.

Эдийн засгаа тогтвортой хөгжүүлэх зорилгоор Гүржийн парламент 2011 онд Үндсэн хуульдаа тусгай өөрчлөлт оруулан, Эдийн засгийн эрх чөлөөт байдлын тухай хууль (the Economic Liberty Act) баталсан. Энэхүү хуулиар төр засгийг шинээр татвар бий болгохгүй байх, ДНБ-тэй харьцуулахад Засгийн газрын өр 60, төсвийн зардал нь 30, төсвийн алдагдал гурван хувиас тус тус хэтрэхгүй байхыг заажээ.

Дотоодын өрийг 2003 оны ДНБ-ний 4.7% -иас 2004 оны ДНБ-ний 2.1% болгон бууруулсан. ОУВС-гийн дэмжлэгтэй PRGF хөтөлбөр хэрэгжүүлсэн хугацаанд гадаад өрийг 2003 оны ДНБ-ний 43.9% -иас 2004 оны ДНБ-ний 34% болгон бууруулсан байна.

¹⁰⁶<https://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/Budgetary-Priorities-in-Georgia-Expenditure-Dynamics-since-the-Rose-Revolution.pdf>

2. УНГАР УЛС

Унгар Улсын эдийн засаг нь 1990-ээд оноос хойш эрчимтэй хөгжиж ирсэн. Гэвч 2001 оноос хойш төсвийн алдагдал болон Засгийн газрын нийт өрийн хэмжээ нь тогтмол өсөж, 2008 оны дэлхийн санхүүгийн хямралын үед эдийн засгийн гүн хямралд оржээ. 2010 онд төрийн удирдлага солигдсоноор одоогийн Ерөнхий сайд Виктор Орбан “Szíll Kőlmбn”-ий төлөвлөгөө гэх 2 үет бүтцийн шинэчлэлийн хөтөлбөрийг 2010 оноос хойш хэрэгжүүлж эхэлсэн. Энэхүү шинэчлэл нь Унгар Улсын төсвийн алдагдлыг ДНБ-ний 3 хувиас бага болгон бууруулж, Засгийн газрын өрийн хэмжээг багасгах зорилготой байсан. Үүний зэрэгцээ, нэмэлт өрийн хуримтлалыг бий болгохоос сэргийлэхэд эдийн засгийн хурдацтай өсөлт, бүтцийн шинэчлэл нэн чухал үүрэгтэй байжээ.

“Szíll Kőlmбn”-ий төлөвлөгөөнд дараах шинэчлэлүүд багтана:¹⁰⁷

1. **Төсвийн зарлага болон Засгийн газрын өрийг тогтвортой бууруулах арга хэмжээ**
  - Хөдөлмөрийн зах зээл, тэтгэвэр болон нийгмийн халамжийн тогтолцоо, нийтийн тээвэр, боловсрол, эмийн жороор олгох эмийн татаас, төрийн захиргаа, орон нутгийн засаг захиргааны нэгжүүдийн санхүү, удирдлагыг тус тус шинэчилж төсвийн орлогыг нэмэгдүүлэх (Хүснэгт 1) (Зураг 1),
2. **Валютын нэрлэсэн ханшийн зээлийн эрсдэлийг удирдах арга хэмжээ**
  - Айл өрхөд үл хөдлөх хөрөнгө барьцаалсан зээл олгохоос үүдэлтэй нийгэм, үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээл, санхүүгийн эрсдэлийг бууруулах,
3. **Бизнесийн орчинг сайжруулах арга хэмжээ**
  - Аж ахуйн нэгжүүдийн Засгийн газраас ирэх ачааллыг бууруулах цогц хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж, төрийн зохицуулалттай холбоотой Засгийн газраас ирэх ачааллыг 25 хувиар бууруулах,
4. **Хөдөлмөрийн зах зээлд нөлөөлөх шинэчлэлүүд**
  - Хөдөлмөрийн чадавхыг бүрэн ашиглах, хөдөлмөрийн зах зээлийн оролцоо, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх
5. **Тэтгэвэр, нийгмийн хамгааллын тогтолцооны шинэчлэлүүд**
  - Тэтгэврийн тогтолцоог шинэчилж, эрт тэтгэвэрт гарах явдлыг арилгах,
  - Тахир дутуугийн тэтгэмжийг хянах,
  - Нийгмийн хамгааллын тогтолцоог шинэчилж, ажилгүй иргэдэд ажиллах боломжийг олгох тал дээр анхаарна. Нийгмийн тэтгэмж авах нөхцөлийг тодорхойлж, айл өрхөд үзүүлэх нийгмийн тэтгэмжийн дээд хэмжээг тооцох,
6. **Нийтийн тээврийг хамарсан арга хэмжээ**
  - Нийтийн тээврийг системийн үр ашгийг нэмэгдүүлж, төсвийн зарлагыг багасгах,
7. **Боловсролын системийн шинэчлэл**
  - Дунд болон дээд боловсролын тухай шинэ хууль баталж, хүний нөөцийг бүрдүүлэхэд боловсролын системийн оруулах хувь нэмрийг сайжруулах

¹⁰⁷ Унгар улсын Үндэсний шинэчлэлийн хөтөлбөрийн тайлан (2011)
https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/hrp_hungary_en_0.pdf

8. Төрийн захиргаа болон орон нутгийн засаг захиргааны нэгжүүдийг шинэчлэх арга хэмжээ

- Төрийн захиргааны байгууллагыг шинэчлэхэд чиглэсэн “Магия” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх,
- Орон нутгийн засаг захиргааны нэгжүүдийг шинэчилж, ажил, үйлчилгээний хуваарилалтын бүтцийн өөрчлөлт хийх,

9. Хөдөлмөрийн зах зээлийн идэвхтэй бодлогын өөрчлөлт

- Өөрчлөлт нь ажил эрхлэлтийн тэтгэмжийн харьцааг нэмэгдүүлэх, цалин хөлс болон цалин хөлсний дэмжлэгээс үүсэх зардлыг хянан өөрчлөх, бэлтгэх сургалтын татаасыг бууруулах, нээлттэй хөдөлмөрийн зах зээл дэх хөдөлмөр эрхлэлтийг урамшуулж дэмжихэд тэргүүлэх ач холбогдол өгдөг.

10. Ажил болон гэр бүлийн амьдралын тэнцвэрийг сайжруулах

- Гэр бүлүүдэд татварын хөнгөлөлт үзүүлэх,
- Бага насны хүүхэдтэй эцэг эхчүүдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх зорилгоор өдөр өнжүүлэх төвүүдийг хөгжүүлэх.

Хүснэгт 1. Бүтцийн шинэчлэлийн хөтөлбөрийн доор хийгдэх арга хэмжээнүүдийн төсөв дахь нөлөө

Хэрэгжүүлэх зарим арга хэмжээнүүд	2012 (тэрбум HUF)	2013 (тэрбум HUF)
Төсвийн байгууллагуудын зардлыг бууруулах	44.7	44.7
Эмийн татаасыг бууруулах	10.0	40.0
Орон нутгийн засаг захиргааны нэгжүүдийн балансыг сайжруулах	60.0	90.0
Харилцаа холбооны үйлчилгээний татварыг нэвтрүүлэх	30.0	52.0
Хөдөө аж ахуйн салбар НӨАТ-ын урвуу хураамжийг нэвтрүүлэх (НӨАТ-ын гүйлгээг бүртгэх үүргийг хэрэглэгчид рүү шилжүүлэх)	10.0	15.0
	0.0	75.0
	0.0	10.0
	0.0	25.2
Нэмэгдсэн зам ашигласны хураамжийг электронжуулах	0.0	20.0
Нийслэлийн нийтийн тээврийн үйлчилгээний улсын татаасыг бууруулах	0.0	130-228
	0.0	55.0
Судалгаа, технологийн инновацийн сангийн улсын татаасыг арилгах	0.0	15.0
	0.0	-5.0
Төрийн өмчит аж ахуйн нэгжүүдийн улсад гүйцэтгэх ажилд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах		
Санхүүгийн гүйлгээний төлбөрийг нэвтрүүлэх		
Эрчим хүч нийлүүлэгчдээс авах орлогын албан татварыг нэмэгдүүлэх		
Даатгалын компаниудаас авах татваруудыг нэгтгэх, өөрчлөх		
Насан хүрээгүй иргэдийн татварыг бууруулах		
Нийт	154.7	567-665

Эх сурвалж: Унгар Улсын Үндэсний шинэчлэлийн хөтөлбөрийн тайлан (2011)

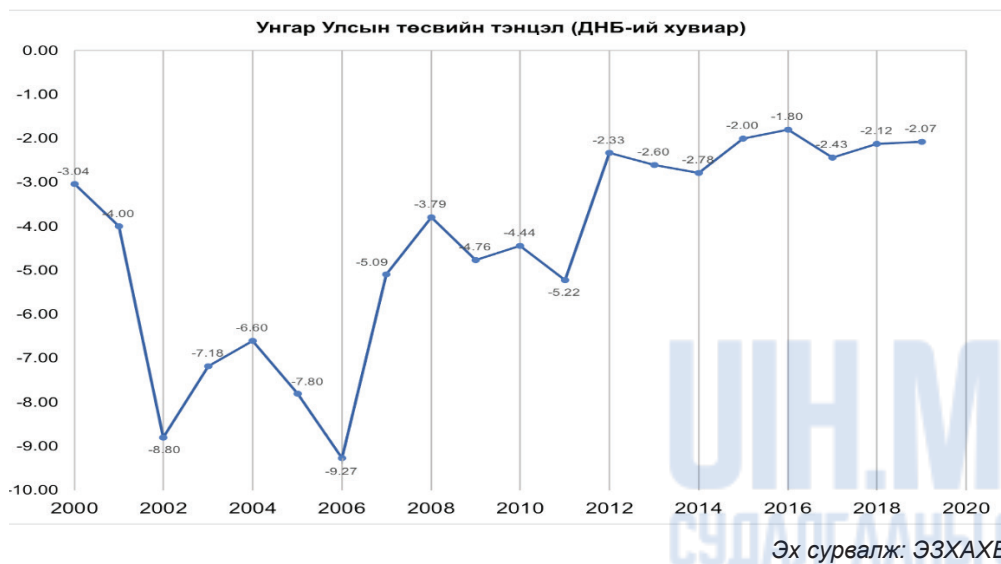
Унгар Улс нь 2018 онд багтаан Засгийн газрын нийт өр болон ДНБ-ий харьцааг 50 хувь болгон бууруулах зорилтыг тавьсан байна. Энэхүү зорилтыг биелүүлэхийн тулд Засгийн газрын нийт өрийг ДНБ-ий 50 хувиас дээш хэмжээнд хүргэх төсвийг батлахыг үндсэн хуулиар хориглох хуулийн төслийг баталжээ (2012 оны 01-р сарын 01-нд хэрэгжсэн). Мөн уг хуулийн дагуу Засгийн газрын өр тогтоогдсон

дээд хэмжээнээс хэтэрсэн тохиолдолд парламент үүнийг хязгаарлах хуулийн төслүүдийг л батлахыг зөвшөөрнө.

Орбаны Засгийн газар 2010 оноос хойш татварын тогтолцоог шинэчилж, татварын суурийг тогтмол нэмэгдүүлсэн байна. Төсвийг тэнцвэржүүлэх шинэчлэлийн хүрээнд санхүүгийн гүйлгээний татвар, хүн амын эрүүл мэндийн бүтээгдэхүүний татвар, харилцаа холбооны татвар, соёлын татвар, газар дээрх болон газар доорх сүлжээний элементүүдийн татвар (шугам хоолой, хийн сүлжээ, цахилгаан сүлжээ гэх мэт), автомашины ослын татвар, даатгалын татвар гэх мэт тусгай татваруудыг нэвтрүүлж төсвийн тэлэлтийг бий болгосон¹⁰⁸. 2014 оны ЭЗХАХБ-ийн тайланд¹⁰⁹ харуулснаар Унгар Улсын тусгай татварууд төсвийн алдагдлыг бууруулахад тусалсан хэдий ч татварын системийг илүү төвөгтэй болгож, урьдчилан таамаглах боломжгүй болгожээ.

“Szíll Kőlmбn”-ий төлөвлөгөөний үр дүнд Унгар Улсын төсвийн алдагдал 2011 оноос хойш тогтмол буурч чаджээ (Зураг 2). Унгар Улс Европын холбоонд анх 2004 онд нэгдэхэд төсвийн алдагдал ДНБ-ий 3 хувиас хэтэрсэн тул Европын холбооны Эдийн засаг, санхүүгийн асуудал эрхэлсэн Экофин зөвлөлөөс Унгар Улсад Төсвийн хэт их алдагдлыг бууруулах процедурыг (Excessive deficit procedure) хэрэгжүүлж эхэлсэн байна. Төсвийн хэт их алдагдлыг бууруулах процедурыг 2013 оны 6-р сард шинэчлэлийн хөтөлбөрийн үр дүнд амжилттай цуцлуулжээ.

Зураг 2. Унгар Улсын төсвийн тэнцэл (ДНБ-ий хувиар дүрсэлсэн)

¹⁰⁸ Унгар улс дахь төсвийг тэнвэржүүлэх бодлого (2010-2013)

https://www.researchgate.net/publication/292671599_Fiscal_Consolidation_in_Hungary_in_2010-13

¹⁰⁹ ЭЗХАХБ-ын эдийн засгийн судалгаа: Унгар

https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-hungary-2014_eco_surveys-hun-2014-en

3. БҮГД НАЙРАМДАХ ПОЛЬШ УЛС

Бүгд Найрамдах Польш Улс (БНПУ) нь 1990 оноос хойш төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгаас чөлөөт зах зээлийн эдийн засаг руу шилжсэн. БНПУ нь 2003 онд Европын холбоонд нэгдэн орох тухай гэрээг байгуулж, 2004 онд албан ёсоор ЕХ-ны гишүүн орноор элссэн. ЕХ-ны гишүүн орнууд (еврогийн валютыг хэрэглээнд нэвтрүүлээгүй орнууд) жил бүр ЕХ-нд нэгдэх хөтөлбөрийг (Convergence Programmes) боловсруулж ирүүлдэг бөгөөд эдгээр нэгдэх хөтөлбөрүүдэд улсууд улсынхаа эдийн засаг, төсвийн төлөвлөгөө, зорилтууд, биелэлт, нөхцөл байдал гэх мэтийг тайлагнадаг байна. Мөн ЕХ нь гишүүн орнууддаа төсвийн хүрээний шаардлагуудыг тус бүр тавьдаг.

БНПУ-ын эдийн засаг сүүлийн жилүүдэд эрчимтэй өсөж, төсвийн алдагдлыг мэдэгдэхүйц бууруулж чаджээ (Зураг 1). 2009 онд төсвийн алдагдал ДНБ-ний 7.3 хувьд хүрсний улмаас 2009 оны 7-р сард Европын холбооны Эдийн засаг, санхүүгийн асуудал эрхэлсэн Экофин зөвлөлөөс Польш Улсад Төсвийн хэт их алдагдлыг бууруулах процедурыг (Excessive deficit procedure) дахин хэрэгжүүлсэн байна. Экофин зөвлөлөөс дунд хугацааны хүрээнд зохистой арга хэмжээ авч, төсвийн алдагдлыг 2015 он гэхэд ДНБ-ний 3 хувьтай тэнцэх хэмжээнд бууруулахыг зөвлөсөн байна.

Үүний хариуд 2010 онд Польш Улсын Ерөнхий сайд 2010-2011 оны Санхүүгийн хөгжил, тэнцвэржүүлэлтийн төлөвлөгөөг (Plan for the development and consolidation of finances 2010-2011) боловсруулж төсвийн алдагдал, өрийн хуримтлалыг бууруулахад чиглэсэн (fiscal consolidation) бодлогыг эрчимтэйгээр хэрэгжүүлж эхэлжээ. Уг төлөвлөгөөнд:¹¹⁰

- Татварын суурийг нэмэгдүүлэх;
- Төсвийн зарлагын дүрмийг нэвтрүүлж төрийн санхүүг тогтворжуулах;
- Төрийн өмчийг хувьчлах үйл ажиллагааг хурдасгах замаар Засгийн газрын өрийг хязгаарлахад хувь нэмэр оруулах;
- Хөдөө аж ахуй эрхлэгчдийг хөдөлмөрийн зах зээлд нэвтрүүлэх, эдгээр бүлгийн хүмүүсийн тэтгэвэр, тэтгэврийн даатгалын тогтолцоог шинэчлэх;
- Төрийн санхүүгийн төлөвлөлт, тайлагналын чанарыг сайжруулах, олон жилийн төрийн санхүүгийн төлөвлөлтийг хэрэгжүүлэх, төсвийн төлөвлөлтөд төсвийн зарлагын үр ашгийг харгалзан үзэх;
- Тэтгэврийн насыг үе шаттайгаар нэмэгдүүлж, тогтворжуулах тус тус багтана.

Польш Улсын төсвийн тогтолцооны Өрийн дүрэм нь Засгийн газрын өрийн хэмжээг ДНБ-ий 60 хувьтай тэнцэх хэмжээнд хязгаарладаг байна. 2009 оны Төрийн санхүүгийн тухай хуулийн нэмэлт өөрчлөлтөөр Засгийн газрын нийт өр нь тогтоосон хязгаарыг давсан тохиолдолд авах хариу арга хэмжээний талаар хуульчилсан байдаг. Засгийн газрын өр ДНБ-ний 55%, 60%-ийн босго хэмжээнүүдээс хэтэрсэн тохиолдолд:

- Ирэх оны Засгийн газрын төсвийн тэнцэл нь тэнцвэртэй, эсхүл Засгийн газрын өр болон ДНБ-ний харьцааг багасгасан байх шаардлагатай.
- Улсын төсвөөс зээл олгох болон төсвийн нэмэлт зарлагыг хязгаарлана.

¹¹⁰ Poland: The convergence programme update 2009

https://mf-arch2.mf.gov.pl/en/c/document_library/get_file?uuid=136709ab-115e-4f6b-9af253574e8abba4&groupId=764034

Харин 2014 онд Засгийн газрын өрийг өмнөх үеэс харьцангуй бага хэмжээнд тогтворжуулахын тулд Төрийн санхүүгийн тухай хуульд босго хэмжээсийг 43%, 48%, 55%, 60% болгон өөрчилсөн байна.

Мөн 2013 онд улсын нэгдсэн төсвийг дунд хугацааны төсвийн зорилтот хэмжээнд (ЕХ-ны хуулийн дагуу төсвийн алдагдал болон ДНБ-ний харьцааг 1 хувиас бага байлгах) тогтворжуулах зорилгоор Тогтворжуулах төсвийн зарлагын дүрмийг (stabilising expenditure rule) баталж, 2015 оны төсөвт анх хэрэгжүүлсэн. Энэхүү дүрэм¹¹¹ нь жил бүр төсвийн зарлагын хязгаар тогтоож, дээд хязгаарыг давсан зарлагыг нөхөх шинэ орлогын арга хэмжээ хэрэгжүүлэхийг шаарддаг байна. Хязгаарыг тодорхой томъёоллын дагуу тодорхойлох ба үүгээр төсөв төлөвлөлтийн үйл явц сайжирна гэж төлөвлөжээ.

Эдгээр арга хэмжээнүүд нь нийгмийн хамгаалал, хөгжлийн зардлын өсөлтийг нөхөж, төсвийн алдагдлыг тогтвортой бууруулж чаджээ.

2017 онд Польш Улс 2020 он хүртэлх хариуцлагатай хөгжлийн стратегийг боловсруулсан бөгөөд энэхүү стратегийг хэрэгжүүлснээр Польш Улсын эд баялаг өсөж, ядуурал болон нийгмийн ялгаварлалд өртөж буй иргэдийн тоог багасна гэсэн хүлээлттэй байна. Үүгээр дамжуулан Польш Улсын дундаж орлогыг ЕХ-ны дундаж түвшинд хүргэхээр төлөвлөжээ. Стратегид дараах 3 стратегийн ач холбогдол бүхий төслүүдийг хэрэгжүүлэх юм:

- Татварын системийг бэхжүүлэх;
- Төсвийн тогтолцоог шинэчлэх;
- Орон нутгийн засаг захиргааны нэгжийн санхүүжилтийн тогтолцоог шинэчлэх.

Дээрх тогтолцооны шинэчлэлүүд нь төрийн санхүүг тогтворжуулж, стратегийн ач холбогдол бүхий зорилтуудын биелэлтийг санхүүжүүлэх зорилготой. Төсвийн тогтолцооны шинэчлэлийн үндсэн зорилго нь дунд хугацааны төлөвлөлттэй, зохистой, уялдаатай төсөвлөлт хийх боломжийг олгох арга хэрэгсэл, үйл явцыг бий болгоход оршино. Шинэчлэл нь одоогийн төсвийн тогтолцоо, үйл явц дахь томоохон дутагдлыг арилгах чадамжтай юм. 2016 оны 7-р сард БНПУ-ын Сайд нарын зөвлөлөөс төсвийн тогтолцооны шинэчлэлийн 6 зүйлт төлөвлөгөөг баталсан¹¹² байна. Үүнд:

- **Дунд хугацааны төсвийн хүрээг (medium-term budget framework) хэрэгжүүлэх:** Төсвийн зарлага, уян хатан байдлын механизм дунд хугацааны төсвийн хүрээд суурилна. Дунд хугацааны төсвийн хүрээг хэрэгжүүлж эхэлсэн эхний жилээс жил бүрийн төсвийн тухай хуулийг батална.
- **Жил бүрийн болон урт хугацааны төлөвлөлтийн үйл явцыг нэгтгэх, төсвийн хуваарь болон төсвийг боловсруулах үйл явцыг өөрчлөх:** ЕХ-нд нэгдэх хөтөлбөр (The Convergence Programme) нь чухал төсвийн зорилтууд, төсвийн бодлогын гол төсөөллүүд, төсвийн зарлагын нэн тэргүүний зорилгуудыг тодорхойлох дунд хугацааны төсвийн хүрээний үүргийг гүйцэтгэх хэрэгтэй.

¹¹¹ Poland: The convergence programme update 2013

https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/cp2013_poland_en_0.pdf

¹¹² БНПУ: Дунд хугацааны төсвийн хүрээ боловсруулах нь, ОУВС (2017 он)

<https://www.imf.org/~media/Files/Publications/CR/2017/cr17170.ashx>

- **Төсөв боловсруулах үйл явц дахь Сайд нарын зөвлөл болон Сангийн сайдын оролцоог шинэчлэн тодорхойлох:** Сайд нарын зөвлөл нь төсөв боловсруулах үйл явцын эхэнд оролцож, төсвийн зарлагын тэргүүлэх чиглэл болон Тогтворжуулах төсвийн зарлагын дүрмийн дагуу төсвийн зарлагын хязгаарыг тогтооно. Сангийн сайд нь төсвийн бодлого, тогтолцоог хариуцаж, төрийн санхүүгийн тогтвортой байдлыг хангахын тулд төсөв боловсруулах үйл явц, хэлэлцээрийг болон төсвийн зарцуулалтыг удирдан зохион байгуулах үүргийг хүлээж авна. Бусад салбарын сайд нар батлагдсан төсвийн зарлагын дээд хязгаарын хүрээнд өөрсдийн хариуцсан салбарын тодорхой зарлагын бодлогыг хариуцна.
- **Өнөөгийн төсвийн давхар ангиллыг арилгаж, шинэ улсын төсвийн бүтэц болон нэгдсэн гүйцэтгэлд суурилсан ангиллыг нэвтрүүлэх:** Шинэ ангилал нь уламжлалт төсвийн “хэсгүүд”-ийг зарлагын өргөн хүрээлүүд болгон нэгтгэнэ.
- **Төсөв, санхүүгийн тайланд мэдээлэл цуглуулах ажлыг сайжруулах:** Санхүүгийн бүртгэл, тайлагналын системийг мэдээлэл технологийн системийн шинэчлэлийн тусламжтайгаар төрийн секторын нягтлан бодох бүртгэлийн журмуудад үндэслэн системчилж, стандартчилна.
- **Зарлагын үр ашгийн хяналт болон бусад хэрэгслүүдийг төсвийг боловсруулах үйл явцад институтчилэх:** Энэхүү шинэчлэл нь зарлагын үр ашгийн хяналтыг төсвийг боловсруулах үйл явцын байнгын хэсэг болно.

Хэдийгээр шинэчлэл нь цогц, нарийн төлөвлөлттэй боловч хуваарийн дагуу хэрэгжүүлэхэд маш төвөгтэй бөгөөд хүнд байх болно. Үүнийг маш анхааралтай, дэс дараалалтай хэрэгжүүлэх хэрэгтэй билээ.

4. БҮГД НАЙРАМДАХ ЛАТВИ УЛС¹¹³

2009 оны 1 дүгээр сард Европын холбоо болон Олон улсын валютын сангаас 7.5 тэрбум евро тусламжийн багц Латви Улсын Засгийн газар өргөн цар хүрээний шинэчлэлийн хөтөлбөрийн хэрэгжүүлэн Латви Улсын эдийн засгийг тогтворжуулах, өсөлтийг сэргээх бодлогын үндсэн дээр олгосон. Энэхүү хөтөлбөр нь дотоодын эдийн засгийг олон улсын эдийн засгийн орчинд тохируулан Латви Пег үндэсний валютыг хадгалахад чиглэгдсэн (үндэсний мөнгөн тэмдэгтийг евро руу шилжүүлэхийн оронд). Үүний хүлээгдсэн үр дүнд эдийн засгийн өсөлтийн удаашрал болон инфляцыг мэдэгдэхүйц бууруулах, цалингийн түвшин буурах, төлбөрийн тэнцлийн урсгал дансны алдагдлыг бууруулах зэрэг үзүүлэлтүүд багтсан. Төсвийн шинэчлэлийн хөтөлбөр доорх дэд хэсгүүдээс бүрдэнэ (ОУВС, 2009). Үүнд:

- Санхүүгийн салбарын шинэчлэл. Үүнд төр банкныг эзэмшилдээ шилжүүлэн авахыг зөвшөөрсөн онцгой байдлын тухай хууль тогтоомж; дотоодын банкнууд дээр төвлөрсөн банкны системийн зорилтот хяналт, шалгалт; гадаадын банкнуудыг Латви Улсад үргэлжлүүлэн үйл ажиллагаа явуулах баталгаа; төв банкны хяналт, интервенцийн чадавхыг сайжруулах зэрэг хэмжээний талаар тусгасан.

¹¹³ Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага, ЭЗХАХБ-ын Төсвийн тухай сэтгүүл, 2009/3 боть, Латви улс дахь төсөвлөлт, 2009 он, хуудас 191, <https://www.oecd.org/latvia/46051679.pdf>

- Өрийн дахин бүтэцлэл. Банкны салбарт өрийн дахин бүтэцлэлийн хүрээнд чадавхжуулах талаар дэмжлэг үзүүлэх; төлбөрийн чадваргүй байдал, дампуурлын тухай хуульд шинэчлэл хийх.
- 2009 оны алдагдлыг хоёр оронтой тоон хэмжээнд хүргэхээс урьдчилан сэргийлэхийн тулд төсвийн хатуу чангалалт гүйцэтгэж, улсын өрийг түрүүлж төлөх (front loading) бодлого баримтлах.
- Бүтээлч чадавхыг шинэчлэх, инновацийг дэмжих зорилготой Лиссабоны үндэсний хөтөлбөрийг¹¹⁴ хурдан хугацаанд хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн бүтцийн шинэчлэл гүйцэтгэж, эрчимтэй хөгжлийн үеийн цалингийн огцом өсөлтийг саармагжуулан эргэн бууруулах орлогын бодлогыг боловсруулахад чиглэсэн болно. Тус бодлогын хүрээнд Засгийн газар Үндэсний гурван талт зөвлөлтэй (Засгийн газар, ажил олгогчдын холбоо, үйлдвэрчний эвлэл) хамтран ажиллаж, төрийн үйлчилгээ буюу нийтийн салбарын цалингийн хэмжээ бууруулах арга хэмжээнд хяналт тавьж, хувийн хэвшлийн нөхөн олговрыг илүү өрсөлдөөнтэй түвшинд хүргэх талаар зөвлөмж гаргах талаар тусгасан байна.

Шинэчлэлийн хөтөлбөрт тусгагдсан төсвийг чангатгах бүрэлдэхүүн хэсэг нь 2009 оны төсвийн тодотголын хоёр дахь хуулийг 2009 оны хавар парламентад өргөн мэдүүлэхээр төлөвлөсөн бөгөөд алдагдлыг 12-р сарын нэмэлт хуульд заасны дагуу 4.9%-д барихаар төлөвлөжээ. Энэ нь бүтцийг нэгтгэсэн өргөн цар хүрээтэй арга хэмжээ авахаас гадна институцийн бүтцийн өөрчлөлт гүйцэтгэхэд чиглэгдэнэ. Үүнд:

- Төсвийн тодотголыг боловсруулж хэрэгжүүлэх, төсвийн талаарх найдвартай мэдээлэлд цаг тухайд нь нэвтрэх боломжийг нэмэгдүүлэх Сангийн яамны онцгой эрх.
- Салбарын яамд онц шаардлагатай үед зардлын хэмжээг бууруулах арга хэмжээг авах байдлыг дэмжин төсвийн олон шат дараалалт хатуу тогтолцоог халах талаар онцолсон байна. Үүнийг дэмжих арга хэмжээний хүрээнд техникийн өндөр чадавх бүхий зарим яамдын шугаман процесс хоорондын (төлөвлөсөн орлогын зардлаас бусад тохиолдолд) нөөцийг хуваарилж шилжүүлэн илүү уян хатан нөхцөлөөр хангаж өгнө.

Дээрх шинэчлэлийн хүрээнд¹¹⁵ Латви Улс 2010–2013 оны хөгжлийн стратеги төлөвлөгөөг эдийн засгийн өсөлт, нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах, төрийн захиргааны удирдлагын үр ашгийг дээшлүүлэхэд чиглэсэн тэргүүлэх чиглэл, үйл ажиллагааны чиглэлийг боловсруулсан. 2010 оны дунд хугацаанд тогтворжуулах бодлогын эдийн засгийн үндсэн үүрэг, зорилтуудыг доорх байдлаар дурдлаа. Үүнд:

- Төсвийн хатуу бодлого, зардлыг орлогын боломжуудтай тэнцвэржүүлэх, улсын төсвийн алдагдлыг 2012 онд ДНБ-ний 3 хувиас доош бууруулах;
- Үндэсний мөнгөн тэмдэгт болох Пегт суурилсан хатуу, тогтвортой мөнгөний

¹¹⁴ 2000 оны 3-р сард тухайн үеийн ЕХ-ны гишүүн 15 орны төрийн тэргүүнүүд Европыг “хамгийн өрсөлдөх чадвартай, динамик мэдлэгт суурилсан эдийн засагтай болгох” гэсэн стратегийн зорилго бүхий “Лиссабоны стратеги” гэж нэрлэгдэх арван жилийн хөгжлийн стратеги тохиролцов. Европыг “дэлхийд илүү их, илүү сайн ажлын байртай, нийгмийн нэгдмэл байдал бүхий эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг хангах чадвартай « (Европын Зөвлөл, 2000, 5-р хэсэг) https://www.sd-network.eu/?k=quarterly%20reports&report_id=8

¹¹⁵ Латви Улсын Сангийн яам, Бүгд Найрамдах Латви Улсын 2009-2012 оны нэгдлийн хөтөлбөр, 2010 он, https://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/pdf/20_scps/2009-10/01_programme/lv_2010-01-29_cp_en.pdf

бодлого хэрэгжүүлэн дунд хугацаанд үндэсний мөнгөн тэмдэгтэд еврог нэвтрүүлэх;

- Эрүүл мэнд болон боловсролын салбар, төрийн захиргаа, нийгмийн хамгааллын бүтцийн шинэчлэлийн ажлыг үргэлжлүүлэх;
- Санхүүгийн байгууллагуудын тогтвортой байдал, найдвартай байдлыг хангах санхүүгийн салбарын зохицуулалт, хяналтыг бэхжүүлэх;
- ЕХ-ны бүтцийн сангуудын ашиглалтыг идэвхжүүлэн түүний төлөвлөлт, удирдлагыг сайжруулах;
- Эдийн засгийн олон улсад өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлж, тогтвортой эдийн засгийн бүтцийн хөгжлийг дэмжих;
- Төсвийн санхүүжилтийн тогтвортой байдлыг хангах.

Латви Улс дахь 2009-2012 оны төсвийн нэгдлийн бүрэлдэхүүн ба үр дүн

Нийт төсвийн нэгдлийн тусламжийн санхүүжилт Латви Улсын ДНБ-ний 17 орчим хувьтай тэнцсэн ба Латви Улсын Засгийн газар эхний жилд түүний 50 орчим хувийг Европын холбоонд эргэн төлөх заалт тусгасан байна. Үүнд төсвийн нэгтгэлийн талаас илүү хувь нь зардал, ялангуяа Засгийн газрын хэрэглээний зардлаас бүрдсэн. Мөн татварын хэмжээг ДНБ-ний 6%-иар нэмэгдүүлсэн ба үүний дийлэнх хэсгийг хэрэглээ болон үл хөдлөх хөрөнгийн зэрэг татвараас бүрдүүлсэн.

Төрийн ерөнхий үйлчилгээний зардлыг -8.6 хувиар, Батлан хамгаалахын зардлыг -47.3 хувиар, Нийтийн хэв журам хангах зардлыг -8.5 хувиар, Эрүүл мэндийн салбарын зардлыг -26.7 хувиар, Боловсролын салбарын зардлыг -25.8 хувиар, тус тус бууруулсан ба Нийгмийн хамгааллын зардлыг 13.4 хувиар нэмэгдүүлсэн байна (2016-2019 оны Тогтвортой байдлын хөтөлбөрт тусгасны дагуу 2017 оноос эхлэн эрүүл мэндийн салбарт шинэчлэл хийхтэй холбогдуулан тус салбарын санхүүжилтийг эргэн нэмэгдүүлсэн)¹¹⁶. Ийнхүү үзүүлэлтүүдээс харвал эрүүл мэнд, боловсролын салбарт ихээхэн зардлын хэмнэлт гаргасан ба үүний нэг шалтгаан нь Засгийн газраас хямрал бий болохоос өмнө эдгээр салбарт шинэчлэл хийхэд бэлэн байсан ба хямралаас үүдсэн захиргааны шинэчлэлээр дамжуулан тус ажил хурдассан талаарх дүгнэлт Европын комиссоос гаргасан байна. Латви Улсын зардлын таналтуудаас харвал зардал бууруулах нь үр дүнгийн хувьд түр хугацааны, хязгаарлагдмал боловч бүтцийн шинэчлэлийн стратегиар дамжуулан зардлыг нөлөөлөхүйц хэмжээнд хязгаарлах боломжтой байна.

Үүний үр дүнд Латви Улсын 2011 оны Касгийн газрын төсвийн алдагдал болон өрийн хуримтлалын хэмжээ ДНБ-ний 3-4 хувьтай тэнцэж, ОУВС-ийн 2009 оны ДНБ-ний 15-18 хувийн тооцооллоос эрс бага байсан байна. Латви Улсын төсвийн нэгтгэлийн үйл ажиллагааг хэрэглээ, үл хөдлөх хөрөнгийн татварыг нэмэгдүүлж, Засгийн газрын хэрэглээг бууруулах зэрэг арга хэмжээ хэрэгжүүлсэн ба энэ нь богино хугацаанд өсөлтөд сөргөөр нөлөөлөх хэдий ч урт хугацаанд эерэг нөлөөлсөн байна¹¹⁷. Латви Улсын ДНБ-ний өсөлт 2011 онд 5.5%-тай тэнцэж байсан бөгөөд тус улс урсгал дансны илүүдэл тайлагнасан байна. Латви Улс эдийн засгийн хэмнэлтийн бодлого хэрэгжүүлэхийн оронд төсвийн тэлэх

¹¹⁶Латви Улсын Сангийн яам, Латви Улсын 2020-2023 оны тогтвортой байдлын хөтөлбөр https://www.fm.gov.lv/files/fiskalapolitika/MoF_SP_ENG_2020.pdf

¹¹⁷ Европын комисс, ЕХ-ны Латви Улсад үзүүлэх төлбөрийн тэнцлийн тусламж: Амжилтын үндэс, Хямралын үед төсвийн нэгтгэл: Латви Улсаас сургамж авах, 2012 он, https://ec.europa.eu/economy_finance/events/2012/2012-03-01-lv_seminar/pdf/fiscal_consolidation_in-the_en.pdf

бодлогыг хэрэгжүүлснээр тус улсын эдийн засаг хурдтай сэргэсэн гэж Янсен (2012) дүгнэсэн байна.¹¹⁸

Төсвийн үйл ажиллагаа

Латви Улсын төсөв боловсруулах үндсэн шинж чанаруудыг доорх байдлаар дурдлаа. Үүнд:

- Латви Улс дахь төсвийн үйл ажиллагаа нь онцгой анхаарал хандуулах зарим гол шинж чанаруудаар тодорхойлогддог.
- Латви Улсад төсвийн үргэлжилсэн төсөвлөлтийн үйл ажиллагааны зарчим баримталдаг.
- Тогтсон төсвийн дүрэм байхгүй.
- Олон жилт төсвийн төлөвлөлт сул байна.

Засгийн газрын танхимын төсвийн талаарх саналыг үндэслэн парламентаас баталдаг ба энэхүү ажиллагааны талаарх үндсэн шаардлагуудыг тус улсын Үндсэн хуульд тусгасан. “Төсөв, санхүүгийн удирдлагын тухай хууль”-д заасны дагуу Сангийн сайд тухайн жилийн Дунд хугацааны төсвийн тухай хуулийн төсөл, Улсын төсвийн тухай хуулийн төсөл зэрэг жил тутмын төсвийн багц хуулийн төслүүдийг парламентад өргөн барина. 2013 оны “Төсвийн сахилгын тухай хууль”-д Европын холбооны төсвийн талаарх дүрмийг хэрэгжүүлэхээр тусгасан бөгөөд төсвийн эрсдэлийг харгалзан үзэх заалтуудыг багтаасан болно.

Гүйцэтгэх байгууллагуудын төсөв нь Засгийн газар, яам, агентлагуудыг хамардаг. “Нутгийн удирдлагын төсвийн тухай хууль”, “Төсөв, санхүүгийн удирдлагын тухай хууль”-ийн дагуу орон нутгийн засаг захиргаа төсвөө баталдаг. Төрийн байгууллагууд орон нутгийн төсвийн төслийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх үйл явцад оролцдоггүй. Төсвийн орлогын гол эх үүсвэрийг хувь хүний орлогын албан татварын орлого, үл хөдлөх хөрөнгийн албан татварын орлого (2017 онд ойролцоогоор 64%-ийг бүрдүүлсэн) болон Европын холбооны санхүүжилт зэрэг бусад шилжүүлэг (2017 онд ойролцоогоор 27%-ийг бүрдүүлсэн) бүрдүүлдэг байна.

Сүүлийн жилүүдэд Латви Улс стратегийн төлөвлөлтийн баримт бичгүүдийг төсвийн хөрөнгөтэй уялдуулахад ихээхэн ач холбогдол өгч ажиллаж байна. 2016 онд зардлын тойм загвар нэвтрүүлсэн ба энэ нь батлагдсан төсвийн хуваарь дахь хөрөнгийг дахин хуваарилах чиглэлийг бэхжүүлэхэд оршино. Латви Улсын Засгийн газар тухайн жилийн зарлагын үнэлгээнд хаврын ээлжит хуралдаанаар хууль ёсны үндэслэл үүсгэн гүйцэтгэл, үнэлгээний үзүүлэлтүүдийг ашиглан холбогдох албан тушаалтнуудтай хэлэлцэл хийдэг байна. Тус улсын Засгийн газар нь төсвийн ил тод байдлыг хангахад чиглэгддэг бөгөөд үүнийг хэрэгжүүлэхэд төсвийн талаарх идэвхтэй коммуникац; олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл болон мэдээлэл, статистикийн дүрслэх хэрэгслийг ашиглах байдал; түүнчлэн хөрөнгө ба улсын бодлогын зорилтуудын хоорондын уялдаа холбоог харуулсан «онооны карт» ашигладаг.¹¹⁹

¹¹⁸ Европын нийтийн үйлчилгээний нэгдэл, Европын комисс, Европын семестр. Улс орны кейс судалгаа: Латви улс, 2019 он, https://www.epso.org/sites/default/files/article/files/5_LAT-VIA%20Country%20Case%20Study.pdf

¹¹⁹ ЭЗХАХБ, ЭЗХАХБ-ын орнуудын төсөв, төсвийн зарлага, 2019 он <https://www.oecd.org/gov/budgeting/budgeting-and-public-expenditures-2019-latvia.pdf>

5.ЭСТОНИ УЛС

Эстони Улс 1991 онд тусгаар тогтнолоо зарласан цагаасаа эхлэн санхүүгийн удирдлагын шинэчлэлийн хүрээнд тэргүүлж байна. Төсвийн боловсруулалтын үйл ажиллагаа хоёр үе шатанд хуваагддаг байна. Үүнд: Стратегийн төлөвлөгөө; Парламентад өргөн барих жилийн төсвийн төслийг боловсруулах зэрэг үе шатуудаас бүрдэнэ. Эстони улсын төсвийн бодлого нь голчлон төсвийн тэнцлийн дүрмийн хүрээнд төвлөрөн хэрэгжиж ирсэн. 2014 онд бүтцийн хувьд тэнцвэртэй төсвийн дүрмийг Улсын төсвийн тухай хуульд нэмэлтээр оруулсан. Эстони Улс төсвийн тогтолцоогоо бэхжүүлж, Европын холбооны төсвийн тогтвортой байдлын гэрээг дагаж мөрдөхөд чиглэсэн бусад өөрчлөлтүүдэд залруулга ба нөхөн олговрын механизм; Эстони Улсын Төв банкны дэргэдэх Эстони Улсын төсвийн зөвлөлийг нэвтрүүлсэн болно. Төсвийн зөвлөлийн гэрээний дагуу тус зөвлөл нь засгийн газрын эдийн засаг, төсвийн урьдчилсан тооцоо; дунд хугацааны төсвийн стратеги; бүтцийн төсвийн тэнцвэрийн зорилт зэрэг төсвийн үйл ажиллагааг үнэлэх үүрэгтэй.¹²⁰

2008 оны хямралаас өмнөх жилүүдэд Эстони Улсын эдийн засаг Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагын гишүүн орнуудын дунд хамгийн өндөр өсөлттэй байсан. Эдийн засаг дахь барилгын салбарын хэт тэлэлтийн дараа дотоодын эрэлт буурсан ба үүний үр дагаварт гадаад худалдааны салбарын уналт үүссэн ба 2008-2009 онд Эстони Улсын эдийн засаг хүчтэй уналтад орж, оргил үеэс 20 орчим хувиар буурсан. Харин, 2009 оны сүүлээс эхлэн Эстони Улс эдийн засаг сэргээх ажил гүйцэтгэж эхэлсэн.

Эстони Улс консерватив төсвийн бодлого (тухайлбал, де-факто тэнцвэртэй төсвийн дүрэм батлах), улсын орлого нь өмнөх онд хүлээгдэж байсан орлогоос өндөр байх зэрэг шалтгаанаас үүдэн 2000 оны эхэн үеэс эхлэн төсвийн илүүдэлтэй байсан байна. Эдийн засгийн хямрал болон бусад өөрчлөлтүүдээс үүдэн тус улсын төсвийн тэнцэл 2007-2008 онд ДНБ-ий 2.5%-аас дээш байснаас 2.8% хүртэл алдагдалтай болсон ба улсын засгийн газрын өр 2009 онд ДНБ-ий 7.2% хүртэл өссөн. Гэсэн хэдий ч энэ хугацаанд өр, ДНБ-д эзлэх хувийн харьцааны үзүүлэлтээр ЭЗХАХБ-ын гишүүн орнуудын дунд хамгийн багатайд тооцогдсон байна. Экспорт, гадаад худалдаа сэргэснээр 2010 онд ДНБ-ий өсөлт аажмаар нэмэгдсэн.¹²¹

Гүйцэтгэлийн мэдээллийг төсвийн баримт бичигт тусгах эрх зүйн орчин Эстони Улсад 2000-аад оны эхэн үеэс хэрэгжиж эхэлсэн. Төсөв боловсруулах явцад салбарын яам, тэдгээрийн харьяа агентлагууд гүйцэтгэлийн талаарх мэдээлэл их хэмжээгээр өгдөг хэдий ч төсвийн шийдвэрийг мэдээлэхийн тулд гүйцэтгэлийн өгөгдлийг бодитоор ашиглах нь бага байсан.

Засгийн газрын төсвийн нэгтгэлийн стратеги

2008 оноос эхлэн Эстони Улс төсвийн чангаруулалтын бодлого хэрэгжүүлж эхэлсэн бөгөөд энэ нь бусад орнуудын төсвийн нэгтгэл эхэлсэн хугацаанаас харьцангуй эрт байсан байна. Учир нь Засгийн газар 2011 оны 1-р сард евро үндэсний мөнгөн дэвсгэрт болгох шалгуурыг хангах үүднээс улсын төсвийн алдагдлыг ДНБ-ний 3 хувиас доош байлгах явдал байв. Засгийн газар төсвийн нэгтгэлийн арга хэмжээ авч төсвийн байдлыг сайжруулах чиглэлээр 2009 онд

¹²⁰ ЭЗХАХБ, ЭЗХАХБ-ын орнуудын төсөв, төсвийн зарлага, 2019 он, 174-р хуудас, <https://www.oecd.org/gov/budgeting/budgeting-and-public-expenditures-2019-estonia.pdf>

¹²¹ ЭЗХАХБ, Төрийн санхүүг сэргээх, 2011 он, <https://www.oecd.org/gov/budgeting/47840746.pdf>

19.2 тэрбум ЕЕК (ДНБ-ий 9%), 2010 онд 6.7 тэрбум ЕЕК (ДНБ-ий 3.1%)-иар тус тус санхүүжүүлсэн. Төсвийн нэгтгэлийн хөтөлбөр нь орлогыг нэмэгдүүлэхээс илүү зардлыг бууруулахад чиглэсэн байв. 2010 оны 5-р сард батлагдсан 2011-2014 оны улсын төсвийн стратегид 2014 он гэхэд төсвийн тэнцвэрийг бий болгохоор тусгасан байсан байна. Засгийн газар нийт өрийг 2010 онд ДНБ-ий 8.5%-аас 2012 онд 13.4% хүртэл өсч, 14% орчимд тогтворжих талаар тооцоолол тус стратегид тусгасан байна.

Төсвийн нэгтгэлийн томоохон арга хэмжээнүүд

Тэтгэврийн зардлын хэмжээг хязгаарлах зорилгоор Хоёрдугаар тулгуурт тэтгэвэр тогтоолгохыг хөтөлбөрт нэмэлт санхүүжилт олгох ажлыг түдгэлзүүлэх; тэтгэврийн төлөвлөсөн нэмэгдлийг 14 хувиар нэмэгдүүлэхийн оронд 5%-иар нэмэгдүүлэх зэрэг тэтгэврийн зардлыг багтаах хэд хэдэн арга хэмжээг хэрэгжүүлсэн. Эдгээр арга хэмжээ нь 2009 оны ДНБ-ний 1.2 хувьтай тэнцэв. Мөн үйл ажиллагааны төсвийг бууруулж, үүнд боловсон хүчний зардлыг 9% бууруулах замаар 2009-2010 онд ДНБ-ний 1.1 хувийн хэмнэлт гаргах тооцоолол гаргасан.

Орлогын хэмжээг бэхжүүлэхийн тулд Засгийн газар бусад улстай харьцуулахад татварын бус орлогод илүү их ач холбогдол өгсөн байна. Төрийн өмчит аж ахуйн нэгжүүдээс ногдол ашиг, төрийн өмчийн үл хөдлөх хөрөнгийг зарж борлуулснаар орлогыг ДНБ-ний 2-оос дээш хувиар өсгөсөн байна. Мөн энэ хугацаанд согтууруулах ундаа, тамхи, шатахууны нэмэлт онцгой албан татварын орлого ДНБ-нийг 0.8%-иар өсгөх тооцоо хийжээ.¹²²

Эстони Улсын Сангийн яам салбар яамд, Улсын Канцлерийн газар, Үндэсний аудитын газартай хамтран төсвийн процесст шинэчлэл хийхийг санаачлан 2007 онд Концепцийн баримт бичиг нийтлэн гаргасан. Үүнд санхүүгийн тайланг менежментийн хэрэгсэл болгох, төлөвлөлттэй нягт уялдуулах замаар хуримтлалд суурилсан төсөвлөлтийг нэвтрүүлэх зэрэг нэмэлт арга хэмжээг санал болгосон. Энэхүү баримт бичиг нь төрийн санхүүгийн удирдлагын (ТСУ) мөчлөгийн бүх үе шатыг хамардаг. Энэхүү баримт бичиг нь 2006 оны үеийн нөхцөл байдлын талаарх хоёр ач холбогдол бүхий ажиглалт дээр үндэслэсэн болно. Үүнд:

- ТСУ нь нэг бүрэн мөчлөг, эсхүл систем хэлбэрээр үйлчилдэггүй.
- Дээр дурдсаны үр дүнд ТСУ нь үр ашиг багатай гэсэн дүгнэлтэд хүрсэн. Процесст маш олон захиргааны хөрөнгө ашиглагддаг хэдий ч боломжит үр дүнд хүрдэггүй байна. Жишээлбэл, үйл ажиллагааны давхардал, төлөвлөлтөд хэт их анхаарал хандуулах, дүн шинжилгээний процесст хэт бага цаг зарцуулдаг гэх мэтчилэн.

Дээр дурдсан асуудлуудыг шийдвэрлэх зорилгоор Концепцийн баримт бичигт төсвийн үйл явцын бүх үе шатанд нөлөөлөх зургаан чухал институцийн өөрчлөлтийг санал болгосон. Тухайлбал:

- төлөвлөлтийн гүйцэтгэлийн суурийг бэхжүүлэх;
- аккрузал дээр суурилсан төсөвлөлтийг нэвтрүүлэх;
- тайлагналыг менежментийн хэрэгсэл болгож, төлөвлөлттэй нягт уялдуулах;
- дунд хугацааны төлөвлөлтийн хүрээг илүү тогтвортой болгох;
- хариуцлагын механизмыг боловсруулж, дотоод хяналтыг бэхжүүлэх;
- дотоод аудитыг хөгжүүлэх.

¹²² ЭЗХАХБ, Төрийн санхүүг сэргээх, 2011 он, <https://www.oecd.org/gov/budgeting/47840746.pdf>

6. БҮГД НАЙРАМДАХ КАЗАХСТАН УЛС¹²³

Казахстан Улс тусгаар тогтносноос хойш төсвийн тогтолцоог бүрдүүлэх, сайжруулах арга хэмжээг тасралтгүй хэрэгжүүлж ирсэн.

1991-1993 оныг тус улсад төсвийн тогтолцоо үүссэн үе гэж үздэг. 1991 оны 12-р сарын 17-нд анх удаа Төсвийн тогтолцооны тухай хуулийг баталсан. Үүнд улсын болон орон нутгийн төсвийг бүрдүүлэх журам, татвар төлөхөд төсөв болон хувь хүн, хуулийн этгээдийн харилцааны журмыг тодорхойлсон байна.

1993-1997 онуудад Казахстаны төсвийн тогтолцоо бүрэлдэн тогтсон үе байв. Энэ хугацаанд Олон улсын стандартын дагуу төсвийн ангиллыг шинэчлэн боловсруулах ажлыг хэрэгжүүлсэн.

Тухайн жилүүдэд Казахстанд татварын хууль тогтоомж, гүйцэтгэх засаглалын бүтэц зохион байгуулалттай холбоотой эдийн засгийн томоохон шинэчлэлүүд хийгдсэн. Мөн 1996 оны 12-р сарын 24-нд хоёр дахь удаа Төсвийн тогтолцооны тухай хуулийг баталсан байна.

1998-2003 онуудад төсвийн тогтолцооны шинэчлэлийг үргэлжлүүлж, төсвөөс санхүүждэг байгууллагуудад дүн шинжилгээ хийсний үндсэн дээр улсын салбарыг оновчтой болгосон.

1999 оны 4-р сарын 01-ний өдөр гурав дахь удаа Төсвийн тогтолцооны тухай хууль батлагдсан. Үүнд орлого, зарлагын хуваарийг улсын болон орон нутгийн төсөвт хуваарилахыг хуульчилсан. Дараа нь 2004 оны 4-р сарын 24-ний өдөр Төсвийн тухай хуулийг баталснаар төсвийн тогтолцооны орчин үеийн шинэчлэл эхэлсэн байна.

Энэ хүрээнд төсвийн үйл явцыг зохицуулж байсан Төсвийн тогтолцооны тухай, Төрийн ба төрийн баталгаатай зээл олгох болон өрийн тухай, Улсын болон орон нутгийн төсвийн гүйцэтгэлд хяналт тавих тухай хуулиудыг нэгтгэсэн.

2004 оны Төсвийн тухай хуулиар анх удаа төсөв хоорондын харилцааны асуудлыг системчилж, дунд хугацааны төсөв хоорондын тогтвортой харилцааны хэм хэмжээг баталсан байна.

Үүнээс хойш 2005-2007, 2008-2010, 2011-2013, 2014-2016, 2017-2019, 2020-2022 онуудад дунд хугацааны ерөнхий шинж чанартай шилжүүлгийн хэмжээний тухай хуулийг 6 удаа боловсруулан гаргасан.

2007 оноос компанийн засаглал, үр ашиг, ил тод байдал, нийгэмд тайлагнах зарчимд суурилсан төрийн удирдлагын чанартай шинэ загварыг бий болгох ажлыг эхлүүлсэн. Стратегийн зорилгод хүрэх, улс орны нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн тэргүүлэх чиглэлийг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн цогц, үр ашигтай улсын төлөвлөлтийн тогтолцоог бүрдүүлэх зорилгоор 2007 оны 12-р сард “Улсын төлөвлөлтийн үр ашигтай тогтолцоог нэвтрүүлэх үзэл баримтлал”-ыг баталсан байна.

Үүнийг 2008 оны 12-р сарын 4-ний шинэ төсвийн тухай хуульд тусгасан бөгөөд төсвийн санхүүжилтийг хамгийн үр ашигтайгаар удирдах нөхцөл, урьдчилсан нөхцөлийг бүрдүүлэх, тухайлбал, төсвийн үйл явцыг төсвийн эх үүсвэрийн удирдлагаас үр дүнгийн удирдлагад шилжүүлэх зорилготой юм. Мөн нэг жилийн төсвийн төлөвлөлтөөс гурван жилийн төсөвт шилжсэн нь улсын төлөвлөлтийн шинэ загварын үндэс болсон юм.

¹²³ Бюджетная политика Республики Казахстан, <https://egov.kz/cms/kk/articles/budget-policy>

Казахстан Улс тусгаар тогтносноос хойш улсын санхүүгийн удирдлагын орчин үеийн тогтолцооны үндэс суурь бүрэлдэн тогтсон байна.

Казахстаны төсвийн тогтолцооны шинэчлэлийн чухал хэсэг бол газрын тосноос олсон орлогыг ирээдүй хойч үедээ зориулж хуримтлуулах замаар санхүүгийн нөөц бүрдүүлэх, түүнчлэн улсын төсвийн дэлхийн зах зээл дэх түүхий эдийн үнээс хараат байдлыг багасгах зорилгоор 2000 онд Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын Үндэсний санг (цаашид Үндэсний сан) байгуулсан явдал юм. Үндэсний сан нь макро эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хадгалах чухал хэрэгсэл болжээ.

Эдийн засаг, стратеги болон төсвийн төлөвлөлтийн уялдаа холбоог хангах зорилгоор төрийн төв байгууллагууд болон төв засгийн газар болон засгийн газрын шат шатны эрх мэдлийн хуваарилалт, түүний дотор төсвийн тогтолцоо дахь эрх мэдлийн хуваарилалтыг хийсэн байна.

Төсөв хоорондын харилцааны тогтолцоог боловсронгуй болгох, ил тод, тогтвортой байдлыг хангах, түүнчлэн төсвийн нөөцийг хуваарилахдаа Засгийн газрын түвшин тус бүрийн хараат бус байдлыг бэхжүүлэх ажил үргэлжилж байна.

Ийнхүү урт хугацаанд шат дараалалтай шинэчлэлийг хийснээр төсвийн эрх зүйн харилцааны зохицуулалтын нэгдсэн тогтолцоог бүрдүүлж, төсвийн тогтолцооны нийтлэг зарчмуудыг бий болгон, газрын тосны орлогыг хадгалах механизмыг нэвтрүүлж, төсөв хоорондын харилцааны тогтолцоог бий болгосон.

Казахстан Улсын Ерөнхийлөгчийн өгсөн үүргийн дагуу “Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын шинэ төсвийн бодлогын үзэл баримтлал”-ыг (цаашид үзэл баримтлал) боловсруулж, Ерөнхийлөгчийн 2013 оны 6-р сарын 26-ны өдрийн №590 зарлигаар баталсан. Энэхүү үзэл баримтлалд 2020 он хүртэлх санхүүгийн бодлого боловсруулах алсын хараа, үндсэн хандлага болон төсвийн санхүүжилтийн хүрэн дэх цогц шинэчлэлийг хангахад чиглэсэн арга хэмжээнүүдийг тодорхойлсон.

Төсвийн бодлогын зорилго нь төсвийн санхүүжилтийн тэнцвэрт байдал, нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг хангахад оршино. Түүнийг дунд болон урт хугацааны хөгжлийн тэргүүлэх чиглэлийг харгалзан тодорхойлсон.

Үзэл баримтлалыг хэрэгжүүлснээр төсвийн санхүүжилтийг бүхэлд нь тогтвортой байлгах, төсвийн зарлагын үр ашгийг дээшлүүлэх, эдийн засагт хувийн хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх, эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг хангах таатай нөхцөлийг бүрдүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэхийг зорьсон.

Казахстаны одоо баримталж буй төсвийн бодлогын гол тэргүүлэх чиглэл нь төсвийн эх үүсвэрийг маш сайн хэмнэх, Үндэсний санг зохистой ашиглах, төсвийн зарцуулалтын үр ашгийг дээшлүүлэх, хүний капиталын чанарыг сайжруулахад анхаарч байна /Дэлхийн шинэ бодит байдалд зохицох/.

7. БҮГД НАЙРАМДАХ КИРГИЗ УЛС¹²⁴

Киргиз Улс 1990 оны эхээр тусгаар тогтнож, зах зээлийн харилцаанд шилжсэнээр санхүү, зээлийн бие даасан тогтолцоо бүрэлдэн тогтсон. Улсын эдийн засагт төсөв чухал үүрэг гүйцэтгэх болсноор төсвийн системийг өөрчлөх шаардлагатай болсон.

¹²⁴ Государственный бюджет, бюджетная политика

<http://rus.gateway.kg/yekonomika/finansy/gosudarstvennyy-byudzhety-byudzhetskaya-po/>

1991 онд анхны Төсвийн тухай хуулийг баталж, төсвийг улсын болон орон нутгийн төсөвт хуваажээ. Улсын төсөвт Засгийн газар болон 7 бүс нутгийн удирдах байгууллагуудын үйл ажиллагааг тусгасан. Үндсэн зардлын хамт төсвөөс гадуурх сан (голчлон Нийгмийн санд) болон улсын аж ахуйн нэгжүүдийн цэвэр шилжүүлгийг тусгасан. 1998 оноос төсөвт хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөрийг оруулдаг болсон байна. Нийгмийн сангийн төсвийг тусад нь боловсруулж, парламентад улсын төсөвтэй хамт өргөн барьж батлуулдаг болсон.

1996 оноос хойш төсвийн үйл явцыг боловсронгуй болгоход томоохон амжилтад хүрсэн. 1998 оны 5-р сард Бүгд Найрамдах Киргиз Улсын төсвийн эрх зүйн үндсэн зарчмын тухай хууль шинээр батлагдсан бөгөөд түүнд төсөв боловсруулах журмыг нарийвчлан тодорхойлсон.

1995 онд Олон улсын валютын сангийн тусламжтайгаар төрийн сангийн тогтолцоог бий болгосон. Энэ нь Сангийн яам дахь Төв төрийн сан, бүс нутгийн 65 сангаас бүрддэг.

Төрийн сангийн тогтолцооны журмыг тогтоосон бөгөөд үүнд улсын, бүс нутгийн, дүүргийн бүх орлогыг төрийн сангийн нэг дансанд төвлөрүүлэхээр, тухайн данснаас гарах бүх зарлагыг тус сангийн зөвшөөрлийн дагуу гаргахаар зохицуулсан.

Төсвийн гүйцэтгэлийн хяналтыг сайжруулахын тулд Засгийн газрын дэргэд Төсвийн зөвлөл байгуулагдсан.

1998 оны эхнээс Сангийн яамд төсвийн орлого төвлөрсний дараа төсвийн шаардлагад нийцүүлэн төсвийн байгууллагуудад сар бүр зарлагын ордер бичдэг болсон. (Зарлагын ордерт төсвөөр хүлээсэн үүргийн хүрээнд зардлын дээд хязгаарыг тогтоодог)

1998 оны 10-р сард Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулснаар парламентын төсөвт тодотгол хийх бүрэн эрхийг хатуу хязгаарласан. Ингэснээр Парламент нь Засгийн газрын зөвшөөрөлгүйгээр төсөвт тодотгол хийх боломжгүй болсон байна.

Төв Засгийн газар ба орон нутгийн засаг захиргааны хооронд орлогын хуваарилалтын шинэ тогтолцоог бий болгосон.

Хуучин тогтолцоо нь Зөвлөлт засгийн үеийн тогтолцоонд суурилсан бөгөөд жил бүр хуваарилалтын хэмжээг авч үздэг байв. Түүнчлэн орлого хангалтгүй үед орон нутгийн төсөвт хатуу хязгаарлалт тогтоодоггүй, нөөцийг үр ашигтай ашигладаггүй, орон нутагт хамгийн хэрэгцээт үйлчилгээг үзүүлэх боломжгүй байсан.

Шинэ тогтолцоогоор бүс нутагт албан татвар, ашгийн татвар, онцгой албан татвараас төвлөрсөн орлогын тодорхой хувийг тухайн нутаг дэвсгэрт хуваарилахаар тогтоосон. Киргиз Улс ийнхүү томоохон арга хэмжээнүүдийг авсны үр дүнд төсвийн алдагдлаа аажмаар бууруулж ирсэн.

Киргиз Улсын төсвийн бодлогодоо баримталж буй гол чиглэл нь орлого төвлөрүүлэлтийг дээд зэргээр сайжруулж, зарлагад хатуу хязгаар тогтоох замаар төсвийн алдагдлыг бууруулж улсын төсвийн тогтвортой байдлыг хангахад оршино.

Улсын төсвийг боловсруулах, хэлэлцүүлэх, батлах, гүйцэтгэх журмыг Бүгд Найрамдах Киргиз Улсын төсвийн эрх зүйн үндсэн зарчмын тухай хуулиар тодорхойлсон.

Улсын төсвийг Засгийн газар, орон нутгийн төсвийг орон нутгийн шат шатны өөрөө удирдах байгууллагууд боловсруулж гүйцэтгэдэг. Улсын төсвийг Жогорку Кенеш буюу парламентаар, харин орон нутгийн төсвийг орон нутгийн кенеш буюу хурлаар хэлэлцүүлж баталдаг болсон.

Мөн төсвийн эрх мэдлийг чиг үүргийн дагуу хуваарилах тогтолцоог бүрдүүлсэн.

- Засгийн газрын чиг үүрэгт улсын төсвөөс санхүүжих Засгийн газрын төсвийн зарлагын эрх мэдэл;
- холимог чиг үүрэгт улсын болон орон нутгийн төсвөөс үзүүлэх тусламжийн санхүүжилтийн хүрээнд Засгийн газар болон орон нутгийн төсвийн зарцуулалтын зарлагын эрх мэдэл;
- орон нутгийн төрийн захиргааны болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллага нь өөрийн чиг үүргийн хүрээнд тухайн орон нутгийн төсвийг захиран зарцуулах эрх мэдэлтэй.

Улсын хэмжээний арга хэмжээг улсын төсвөөс санхүүжүүлэх бөгөөд хариуцлагыг холбогдох төрийн удирдлагын байгууллагаар дамжуулж Засгийн газар бүрэн хүлээнэ. Улсын төсвөөс улсын хэмжээний нийгэм, эдийн засгийн, шинжлэх ухаан техникийн, байгаль экологийн арга хэмжээ болон тухайн бүс нутаг, хот, дүүргийн нийгэм, эдийн засгийн түвшингийн ялгааг тэнцвэржүүлэх хөтөлбөр, зорилтот хөтөлбөрийн зардлыг санхүүжүүлнэ. Улсын удирдлагын байгууллагууд үндэсний батлан хамгаалахын хангамжийг, мөн нийгэм хамгааллын салбарын зардлын томоохон хэсгийг үүрдэг. Харин орон нутгийн байгууллагууд боловсрол болон эрүүл мэндийн салбарын зардлыг санхүүжүүлдэг. Улсын төсвийн төслийг тухайн үеийн орлого, зарлагын төлөв байдал болон Засгийн газрын тогтоосон тэргүүлэх чиглэлийг үндэслэж Сангийн яам боловсруулдаг.

Засгийн газар нь Парламентаас (Жогорку Кенеш) батлагдсаны дараа улсын төсвийн бүрдүүлэлт, биелэлтийг Сангийн яам болон татвар, гаалийн байгууллагуудаар дамжуулан хэрэгжүүлдэг. Сангийн яам улсын төсвийн биелэлтийг хянаж, сар бүр шинжилгээ, судалгаа хийн, улирлын эцсийн байдлаар улсын төсвийн биелэлтийн тайлан бэлдэж Засгийн газар танилцуулдаг.

Орон нутгийн төсөв нь муж, нийслэл Бишкек, хотын болон бусад орон нутгийн нэгжийн төсвийг хамаарах бөгөөд тухайн орон нутгийн кенеш (орон нутгийн хурал) төсвийн гүйцэтгэлийг хэрэгжүүлнэ. Муж, хот болон бусад орон нутгийн төсөв нь тухайн орон нутгийн төсөв болон түүнд харьяалагдах засаг захиргааны нэгжийн төсвөөс бүрдэнэ.

Хуульд заасан чиг үүргийг биелүүлэхэд зориулж орон нутгийн төсөвт дээд шатны төсвөөс шилжүүлэг хийж (татаас өгч) болох бөгөөд энэ хөрөнгийг зөвхөн зориулалтын дагуу зарцуулна. Улсын норм стандартад нийцүүлэн боловсрол, эрүүл мэнд, нийгмийн халамжийн асуудлуудыг шийдвэрлэх болон шүүх эрх зүйн үйлчилгээг үзүүлэхэд шаардлагатай хөрөнгийг орон нутгийн төсөвт тусгасан байна.

Орон нутгийн хурлын төсвийн хороо нь ирэх жилийн төсвийг хэлэлцэхдээ, урьд жилийн төсвийн гүйцэтгэлийн тайланг хэлэлцэж, дүгнэлт гарган орон

нутгийн хуралд танилцуулна. Орон нутгийн хурал нь орон нутгийн захиргааны байгууллагуудын тайлан болон төсвийн хорооны тайлан, дүгнэлтийг батална.

Төсвийн орлогыг бүрдүүлж буй гол хэсэг нь татварын орлого бөгөөд татвар хураалт багагүй нэмэгдсэн нь төсвийн орлогын өсөлтийг бий болгосон. Гэхдээ нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг бий болгох шаардлагыг Киргизийн татварын систем хангаж чадахгүй байна гэж үздэг.

Татварын бус орлогын гол хэсгийг “тусгай хөрөнгө” буюу төсвийн байгууллагаас төрийн бус секторт үзүүлж буй үйлчилгээний төлбөр бүрдүүлдэг.

“Тусгай хөрөнгийг” зохицуулах, тайлагнах, хуваарилах, ашиглах арга барил нь төсвийн ил тод байдлыг ихээр бууруулж, боловсрол, эрүүл мэндийн салбарын (тусгай хөрөнгийг голчлон бүрдүүлдэг) хөгжлийг сааруулаад зогсохгүй, төрийн дарамтыг ихэсгэж, төрийн байгууллага (тусгай хөрөнгийг бүрдүүлдэг бас нэг нэгж) дахь авлигыг нэмэгдүүлж байна гэсэн шүүмжлэл байдаг.

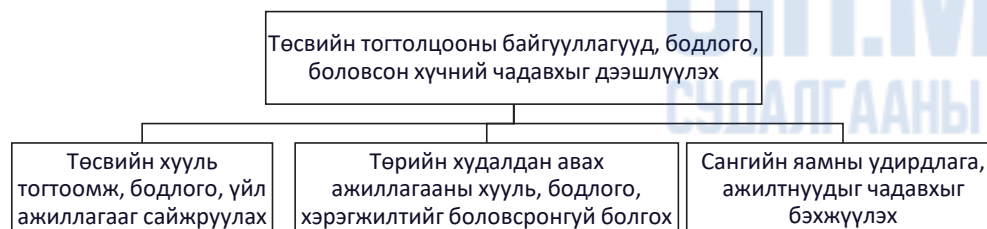
Төсвийн орлогыг нэмэгдүүлэх, татварын дарамтыг тэнцвэржүүлэхийн тулд бүрэн хэмжээний татварын шинэчлэл хийх шаардлагатай гэж үздэг.

8. БҮГД НАЙРАМДАХ УЗБЕКИСТАН УЛС

Бүгд Найрамдах Узбекистан Улс нь нийтийн санхүүгийн систем, ялангуяа улсын төсвийн тогтолцоонд томоохон шинэчлэлүүдийг хийж ирсэн байна. 1990-ээд оноос 2007 онд хийгдсэн шинэчлэлүүд нь төвлөрлийг сааруулах, гүйцэтгэлд суурилсан төсвийн төлөвлөлтөд чиглэж байсан бол 2007-2020 онд томоохон стратегиудыг баталж, төсөл хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлсэн байна. Үүнд:

- Сангийн яамнаас /НҮБХХ-ийн дэмжлэгтэйгээр/ “2007-2018 онд төрийн санхүүгийн удирдлагын шинэчлэлийн стратеги” боловсруулж стратегийн хүрээнд 2010 онд Сангийн яам болон НҮБХХ хамтран **“Узбекистаны төсвийн тогтолцооны шинэчлэл”** төслийг эхлүүлсэн¹²⁵. Мөн Төсвийн тогтолцооны шинэчлэлийн хүрээнд 2013 онд Төсвийн тухай хууль¹²⁶-ийг баталсан.¹²⁷ Энэхүү хууль нь төсөв, төсвийн удирдлагатай холбоотой харилцааг зохицуулж байсан 50 гаруй хууль тогтоомжийг нэгтгэн бие даасан нэг хууль болгон хялбарчилсан, төсвийн процессыг иргэд, төсвийн харилцаанд оролцогчид ойлгомжтой, хялбар болгож өгсөн, гүйцэтгэлд суурилсан төсөвлөлтийг нэвтрүүлсэн зэрэг ач холбогдолтой юм.

Төсвийн тогтолцооны шинэчлэлийн хамрах хүрээ

¹²⁵[https://info.undp.org/docs/pdc/Documents/UZB/BSR%20evaluation%202016%2001%2019%20FINAL%20\(1\).pdf](https://info.undp.org/docs/pdc/Documents/UZB/BSR%20evaluation%202016%2001%2019%20FINAL%20(1).pdf)

¹²⁶ Бюджетный кодекс Республики Узбекистан, <https://lex.uz/docs/2304140>

¹²⁷<https://www.uz.undp.org/content/uzbekistan/en/home/ourperspective/ourperspectivearticles/2015/09/28/uzbekistan-s-new-budget-code-what-exactly-is-it-.html>

“Төсвийн хууль тогтоомж, бодлого, үйл ажиллагааг сайжруулах” зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд Үзэл баримтлал, Төсвийн тухай хуулийн төслийг боловсруулж, өргөн хүрээнд хэлэлцүүлэхээр төлөвлөсөн. Хуулийн нарийн төвөгтэй байдлыг харгалзан Төслийн баримт бичигт 2 жилийн хугацаанд Хуулийн практик үнэлгээ, түүний дараа нэмэлт хэлэлцүүлэг, нэгтгэх, эцэслэх зэрэг үе шатуудыг багтсан болно. Төсвийн тухай хуулийн хэрэгжилтийг дэмжих зорилгоор Парламентын гишүүд, төрийн албан хаагчид, иргэний нийгмийн төлөөллийг хамарсан сургалт, сурталчилгааны ажлыг зохион байгуулсан. Эхний зорилтын хүрээнд хийгдэж буй өөр нэг чухал зорилт бол яам, төсөв хүлээн авагчдын түвшинд дунд хугацааны төлөвлөлт, гүйцэтгэлд суурилсан төсөвлөлтийн стратегийн элементүүдийг сурталчлахад Сангийн яамыг удирдамж боловсруулж, цөөн хэдэн яам, төрийн агентлагуудтай хамтран туршиж хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх явдал байв. Энэ хүрээнд зарлагын байгууллагуудын жагсаалтыг бүрдүүлэх удирдамж, түүнчлэн төсвийн хөтөлбөрүүдэд хяналт тавих удирдамж боловсруулсан болно. Төсөл нь нэг бүс нутагт анхаарлаа төвлөрүүлж, орон нутгийн төсвийн жендерийн мэдрэмжийг үнэлэх үзүүлэлтүүдийг боловсруулах замаар жендерийн мэдрэмжийн төсвийн шинжилгээний арга техникийг сайжруулахаар төлөвлөсөн. Узбекистан нь дэлхийн улс орнуудын засгийн газар болон бусад төрийн байгууллагуудын ерөнхий зориулалтын санхүүгийн тайлан гаргахад ашигладаг аккрузлд суурилсан стандарт болох Олон улсын төсвийн байгууллагын нягтлан бодох бүртгэлийн стандарт (IPSAS)-ыг батлахад бэлэн биш байгаа тул ОУТБНББС-тай нийцэх улсын төсвийн байгууллагын нягтлан бодох бүртгэлийн үндэсний стандартууд (NPSAS)-ыг боловсруулсан.

“Төрийн худалдан авах ажиллагааны хууль тогтоомж, бодлого, үйл ажиллагааг сайжруулах” гэсэн хоёр дахь зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд Төсөл нь Худалдан авах ажиллагааны дүрэм, журам, зааврын хамт Үзэл баримтлал, “Төрийн худалдан авах ажиллагааны тухай” хуулийн төслийг боловсруулахаар төлөвлөсөн. Нэмэлт ажлын хүрээнд цахим дуудлага худалдаа (e-auctions) зохион байгуулах арга зүйн удирдамж боловсруулах ажил багтсан болно. Төрийн худалдан авах ажиллагааны тухай шинэ хууль тогтоомжийг өргөн хүрээнд таниулах, дэмжүүлэх зорилгоор олон тооны шийдвэр гаргагчид болон төрийн албан хаагчдын хүрээнд олон тооны хэлэлцүүлэг, танилцах аялал, сургалтад хамруулахаар төлөвлөсөн. Төсөл нь Сангийн яамны бусад тэргүүлэх чиглэлүүдэд дэмжлэг үзүүлэхээр төлөвлөсөн бөгөөд үүнд өмнө нь Наманган мужид бэлтгэсэн бүс нутгийн татварын чадавхыг үнэлэх аргачлалыг Узбекистаны бүх бүс нутагт нэвтрүүлэх, хэрэгжүүлэх; бүс нутгийн орлогыг нэмэгдүүлэх стратеги боловсруулах аргачлалын төслийг бэлтгэх; зорилтот хөнгөлөлтийг хуваарилах, нийгмийн хамгааллын шинэчлэл, түүний дотор тэтгэврийн тогтолцооны талаар дүн шинжилгээ хийх чиглэлээр нэмэлт ажил хийх зэрэг ажлуудыг тусгасан байна.

“Сангийн яамны удирдлага, ажилтнуудын чадавхыг бэхжүүлэх” гэсэн гурав дахь зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд Төсөл нь Сангийн яамны дэргэдэх Сургалтын төвийн институцийн болон хүний нөөцийн чадавхыг бэхжүүлэх, мэдлэгийг дээшлүүлэх, төслийн гол үр дүнг дэмжих зорилгоор хэлэлцүүлэг зохион байгуулах, Сангийн яамны удирдлага, ажилтнуудад зориулсан хэд хэдэн танилцах аялал хийх төлөвлөсөн. Сургалтын хөтөлбөр нь шинэ Төсвийн тухай хууль, дунд хугацааны төлөвлөлтийн арга зүй, практик; хөтөлбөрт суурилсан төсвийн гүйцэтгэлийг мэдээлэх, хяналт тавих арга зүй; Төрийн байгууллагын нягтлан бодох бүртгэл, тайлагналын системд NPSAS-тай холбоотой өөрчлөлтүүд; жендерийн төсөвлөлтийн арга зүй, жендерийн мэдрэмжтэй үзүүлэлтийг ашиглах; төрийн худалдан авах ажиллагааны журмын олон улсын сайн туршлага; мөн

бүс нутгийн татварын боломжийг үнэлэх, урьдчилан тооцоолох арга зүй зэрэг өргөн хүрээний сэдвүүд багтсан байна. Сургалтын төвийн чадавхыг бэхжүүлэх хүрээнд техник хангамж, программ хангамжаар хангах/худалдан авах, олон улсын байгууллагуудын мэдээллийн 2 онлайн эх үүсвэрт нэвтрэх эрх авах, сургагч багш нар болон Сургалтын хүрээлэнгийн багш нарт төрийн худалдан авалт, төсвийн хөтөлбөрийн удирдлага, төсөв хоорондын харилцаа зэрэг олон янзын сэдвээр сургалт явуулах, зайны сургалтын системийг хэрэгжүүлэх зэргийг төлөвлөсөн. Төсөл нь Сургалтын төвийн вэбсайтыг хөгжүүлэх, ажиллуулах, зайны сургалтын системийг бэлтгэх, турших, ажиллуулахад дэмжлэг үзүүлэх, мөн онлайн сургалтын модулийг боловсруулахад дэмжлэг үзүүлэхийг тус тус төлөвлөсөн байна.

2020 онд Засгийн газар /Сайд нарын кабинетын тогтоолоор/-аас 2021-2024 онд **Төрийн санхүүгийн удирдлагын тогтолцоог боловсронгуй болгох стратегийг** баталсан байна.¹²⁸ Тус стратегиар 2020-2024 онд Узбекистан Улсын төрийн санхүүгийн удирдлагын тогтолцоог цаашид сайжруулах зургаан үндсэн чиглэлийг тодорхойлсон байна. Үүнд:

- дунд хугацааны төсөвлөлтийн үндэс суурийг боловсруулж, үр дүнд суурилсан жил бүрийн төсөв боловсруулах шинэ системийг нэвтрүүлэх;
- макро төсвийн таамгийн найдвартай байдлыг хангах төсвийн үйл явцад оролцогчдын хариуцлагыг нэмэгдүүлэх, байгууллагын чадавхын дээшлүүлэх;
- төсвийн менежерүүд болон орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагын төсвийн хүрээний эрх мэдэл, хариуцлагыг нэмэгдүүлэх, тэдний хариуцлагыг чангатгах;
- төсвийн эрсдэлийг үнэлэх, санхүүгийн хөрөнгө, өр төлбөрийг нягтлан бодох бүртгэлд хамруулах, түүнчлэн үр дүнтэй удирдлагын тогтолцоог хэрэгжүүлэх;
- төсвийн тайлагналын стандартыг нэгтгэх/жигдрүүлэх, дотоод хяналт, аудитын системийг сайжруулах, түүнчлэн төсвийн үйл явцад парламент, олон нийтийн хяналтыг бэхжүүлэх замаар санхүүгийн сахилга батыг бэхжүүлэх;
- төсвийн мэдээллийн ил тод байдал, бүрэн бүтэн байдал, олон улсын стандартад нийцсэн байдлыг хангах.

2020 онд Бүгд Найрамдах Узбекистан Улсын Ерөнхийлөгч “Узбекистан Улсын 2020 оны улсын төсвийн тухай” хуулийн хэрэгжилтийг хангах арга хэмжээний тухай (О мерах по обеспечению исполнения Закона Республики Узбекистан «О Государственном бюджете Республики Узбекистан на 2020 год»¹²⁹) тогтоолыг баталсан.

2020 оноос нэвтрүүлж буй төсвийн шинэчлэлийн хүрээнд БНУзб.У-ын Парламент болон Ардын депутатуудын орон нутгийн зөвлөлийн бүрэн эрхийг өргөжүүлэх, төсөв хуваарилагчдын хариуцлагыг нэмэгдүүлэх, орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагуудын орлого бүрдүүлэх, орон нутгийн төсвийн хөрөнгийг зарцуулах бие даасан байдлыг хангахад чиглэсэн төсвийн шинэ системийг нэвтрүүлсэн байна.

¹²⁸ Утверждена Стратегия совершенствования системы управления государственными финансами Республики Узбекистан на 2020-2024 годы. <https://uzdaily.uz/ru/post/54561>

¹²⁹<https://uza.uz/ru/posts/o-merakh-po-obespecheniyu-ispolneniya-zakona-respubliki-uz-be-31-12-2019>

БНУЗб.У-ын 2020 оны улсын төсвийн тухай хуулийн хүрээнд Бүгд Найрамдах Улсын төсвийн зарлага /яам, агентлагийн хүрээнд/ Парламент батлах бол орон нутгийн төсвийн зардлыг ардын депутатуудын орон нутгийн зөвлөл батлахаар тогтоосон байна.

Нутгийн захиргааны байгууллагуудын үйл ажиллагаатай шууд холбоотой орлогын төрлүүдийн жагсаалтыг өргөжүүлж, орон нутгийн төсвийн мэдэлд үлдээсэн.

2020 оноос эхлэн улсын нэгдсэн төсөвт улсын зорилтот сангууд болон гаднаас авсан зээлийн хөрөнгөөр гүйцэтгэсэн төсвийн зардлыг тусгаж, төсвийн хамрах хүрээ, ил тод байдлын түвшинг нэмэгдүүлсэн. Төсвийн ерөнхий тэнцлийг нягтлан бодох бүртгэлийн олон улсын стандартад нийцүүлэх тооцох ажил хийгдсэн.

Татварын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгад татварыг хэтрүүлсэн хэмжээгээр төвлөрүүлсэн улсын татварын байгууллагад ногдуулах хариуцлагыг чангатгаж, гадаадын туршлагад нийцсэн татварын хяналтын хэлбэр, орчин үеийн арга зүйг нэвтрүүлж, татвар тооцох, төлөх журмыг хөнгөвчилсөн байна.

Эдгээр шинэчлэл нь яам, газар, нутгийн захиргааны байгууллагуудын бүс нутгийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн 1-р шатны зардлыг цаг тухайд нь санхүүжүүлэх, тодорхой эх үүсвэргүй арга хэмжээ хэрэгжүүлэхээс урьдчилан сэргийлэх, төсвийн сахилга батыг улам чангатгах үүрэг хариуцлагыг нэмэгдүүлж байгаа юм.

9. БҮГД НАЙРАМДАХ АРМЕНИ УЛС

1990-ээд оны сүүлчээс эхлэн Бүгд Найрамдах Армени Улсын төсвийн тогтолцоотой холбоотойгоор хөтөлбөрүүд хэрэгжиж эхэлсэн бөгөөд тэдгээрийг төсвийн хуулиудаас харж болох юм. Гэвч тэдгээр хөтөлбөрүүд нь ихэвчлэн Хөтөлбөрт төсөвлөлт (РВ)-ийн аргачлалын тодорхойлсон зарчмуудтай нийцдэггүй байв. Түүнчлэн хөтөлбөрүүдийг төсвийн баримт бичигт функциональ ангиллын дэд түвшин болгон оруулсан нь хөтөлбөрүүд болон салбарын бодлогын хооронд уялдаа, холбоо тогтоож өгөөгүй, зарим тохиолдолд гарцын мэдээллийн оронд цэвэр нөөцөд чиглэсэн хандлагыг оруулсан байна. Гэсэн хэдий ч 2003 оноос хойш хөтөлбөрт төсөвлөлтийг нэвтрүүлэхэд чиглэсэн туршилтын үйл ажиллагааг эхлүүлсэн бөгөөд энэ нь дунд хугацааны зардлын хүрээ (МТЕФ)-ий үргэлжлэл юм. МТЕФ-ийн зорилтуудын нэг нь зардлын үр ашгийг нэмэгдүүлэх явдал юм.

Эхний туршилтын үйл ажиллагааг Хөдөлмөр, нийгмийн асуудал эрхэлсэн яаманд хэрэгжүүлсэн. Цаашлаад, энэ үйл явцад бусад нийгэм, соёлын салбарын яамдууд оролцож улмаар 2005-2008 онуудад төсвийн ерөнхий менежерийн статустай бараг бүх агентлаг (яам, агентлаг, бүс нутгийн захиргаа)-д туршилтын үйл ажиллагаа явуулсан байна. Энэ үед зөвхөн зарим хууль сахиулах байгууллагууд энэхүү үйл ажиллагаанд оролцоогүй байсан бол 2009-2010 онд тэдгээр нь мөн нэгдсэн байна.

2013 оны 4-р сарын 30-ны өдөр Бүгд Найрамдах Армени Улсын Үндэсний Ассамблей “Бүгд Найрамдах Армени Улсын төсвийн тогтолцооны тухай хууль”-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан. Үүний үр дүнд хөтөлбөрт төсөвлөлтийг анх удаа төсөвлөлтийг заавал хэрэглэх арга болгон тогтоосон байна. Өмнө нь хөтөлбөрт төсөвлөлтийг нэвтрүүлэхэд чиглэсэн бүх санаачилгыг Засгийн газар зөвхөн өөрийн санаачлагчаар хэрэгжүүлж байсан бөгөөд хууль эрх зүйн орчин бүрдээгүй байв.¹³⁰

¹³⁰ http://www.parliament.am/committee_docs_5/FV/GIZ_%20Brochureengfinal.pdf

Бүгд Найрамдах Армени Улсын Засгийн газар 2019 онд Төрийн санхүүгийн удирдлагын тогтолцоог шинэчлэх стратеги, 2019-2023 оны төсвийн санхүүжилтийн системийн шинэчлэлийн үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг тус тус баталсан байна. Стратеги, хөтөлбөрийг боловсруулах үндэс нь Бүгд Найрамдах Армени Улсын 2018 оны 4-р сараас 5-р сард гарсан /өнгөт хувьсгал/ улс төрийн нөхцөл байдалд гарсан өөрчлөлтийн үр дүнг төрийн бүх шатны удирдлагын түвшинд тусгаж, төсвийн санхүүгийн менежментэд дүгнэлт хийх шаардлагатайгаас үүдсэн байна. Стратеги нь Засгийн газрын хөтөлбөрт тусгагдсан Засгийн газрын амлалтыг хөндсөн байна.¹³¹

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

¹³¹https://minfin.am/ru/content/strategiya_reform_sistemy_upravleniya_gosudarstvennymi_finansami_2019-2023_byla_predstavlena_mezhdunarodnym_organizatsiy/#sthash.S2gEf0w4.dpbs

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

- <http://www1.worldbank.org/publicsector/pe/BudgetLaws/geo-natbud.pdf>
- <https://www.oecd.org/gov/budgeting/40139928.pdf>
- [https://mof.ge/images/File/public%20finances%20in%20Geo/Fiscal%20Governance%20-%20Eng%20\(Recovered\)%20final.pdf](https://mof.ge/images/File/public%20finances%20in%20Geo/Fiscal%20Governance%20-%20Eng%20(Recovered)%20final.pdf)
- https://gcdd.org/images/public_policy/2016/162982494ga_budget_cycle.pdf
- <https://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/Budgetary-Priorities-in-Georgia-Expenditure-Dynamics-since-the-Rose-Revolution.pdf>
- Бюджетная политика Республики Казахстан,
- <https://egov.kz/cms/kk/articles/budget-policy>
- Государственный бюджет, бюджетная политика
- <http://rus.gateway.kg/yekonomika/finansy/gosudarstvennyy-byudzhetyudzhetskaya-po/>

УИН.МН
СУДАЛГААНЫ САН